

Danske myter – fra dronning Thyre til krigen i 1864

Inge Adriansen og Birgit Jenvold

Fortid og Nutid marts 1998, s. 5-49.

På Deutsches Historisches Museum i Berlin åbner den 20. marts 1998 den store udstilling *Mythen der Nationen*. Ca. 20 europæiske lande viser her eksempler på centrale begivenhedshistoriske myter, som har haft mentalitetshistorisk betydning i perioden 1815-1914. Det danske bidrag til kataloget bringes her i en uddybende udgave.

Inge Adriansen, f. 1944., ph.d. Museumsinspektør ved Museet på Sønderborg Slot.

Birgit Jenvold, f. 1961, mag.art. Museumsinspektør ved Museet på Koldinghus.

Ordet myte har flere betydninger på dansk, dels betegner det en *usand* historie, dels en *mytisk* historie. De fem myter, som her bliver beskrevet, er først og fremmest mytiske historier, det vil sige *fortællinger om konkrete handlinger, der er blevet opfattet som sande og har haft betydning for udviklingen af den nationale selvforståelse*. Det er mindre vigtigt, at myterne har vist sig ikke at kunne opfylde kravene fra den historiske kildekritik. Myternes betydning ligger netop ikke i deres historiske korrekthed, men i den betydning de har haft – og i vid udstrækning fortsat har – for danskernes opfattelse af sig selv som folk.

Gennem 1800-tallet blev dansk kultur i høj grad præget af nationalromantikken, hvori de nationale myter spillede en væsentlig rolle. Inspirationen til dyrkelsen af de nationale særpræg lå i tidens europæiske strømninger. Den geografiske nærhed og de store kulturelle ligheder betød, at danske kunstnere og kulturpersoner modtog indtryk fra Tyskland, som de omformede og videreudviklede i en særlig dansk retning. De overordnede teorier udsprang af tysk inspiration, men på

Kunstakademiet i København blev teorierne omsat i praksis og udviklet til en dansk-national egenart, som efterhånden blev opfattet som en modsætning især til tysk kunst.

Nationalromantikken blev en bred, kulturel bevægelse, der gennemstrømmede alle humanistiske videnskaber. Ikke alene nationale myter blev genstand for opmærksomhed, men også historiske bygninger, landskaber og folkelivet blev til symboladede elementer i den danske selvforståelse. Det blev forventet, at kunstnere beskæftigede sig med nationale emner, herunder de store identitetsbærende myter og historiemaleriet. Dette krævede, at de foretog kildestudier, opsogte historiske steder og indlevede sig i de danske nationale myter.

Prisopgaver fra Kunstakademiet i København, bestillinger fra Det kongelige Hof samt ambitiøse, formuende privatsamlere og museer var med til at styrke interessen for historiemaleri og myter. I 1878 blev Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot grundlagt. Det havde som en hovedopgave netop at præge og styrke den danske identitet og det nationale

sammenhold gennem bestillinger af værker med danmarkshistoriske motiver hos billedkunstnerne.

Den danske kulturelite var meget opmærksom på kunstens betydning for den almene dannelse og de muligheder for national vækkelse, der lå i kunstnernes hænder. Kunstens nationale indhold og udtryk blev således fremhævet som en afgørende faktor for, at Danmark fortsat kunne bestå som selvstændig nation. Kunstværker med nationale myter og andre danske historiske motiver kunne opleves i

museer og andre offentlige kunstsamlinger. Kunstforeninger udsendte grafiske tryk af disse billeder og gjorde dem kendte i en bredere del af befolkningen. Reproduktioner af varierende kvalitet blev folkeligt eje og prydede væggene i utallige private hjem og offentlige bygninger, ikke mindst skoler. Skolebøger, historisk faglitteratur og forskellige fædrelandshistoriske bøger blev også illustreret med tryk af denne type. Selvom flere af de centrale myter kun findes i få kunstneriske fortolkninger, kunne dette undertiden styrke

Fig. 1. Runestenene i Jelling, ca. 950-80. Ved Jelling Kirke i Midtjylland. Danmarks dåbsattest er de to store runesten blevet kaldt. De betragtes som helt centrale dele af den danske kulturarv og er optaget på UNESCO's liste World Heritage Monument. Runestenene er rejst mellem to kæmpehøje, hvor det først kendte danske kongepar Gorm og Thyre efter overleveringen skulle være begravet. På den mindre sten t.h. fortæller en indskrift, at Gorm rejste stenen efter sin hustru Thyre, Danmarks pryd (=Danebod). På den største runesten er der tre flader; den ene viser et stort dyr i kamp med en slange, på den anden ses Kristus med korsglorie og båndslang, mens den tredje side rummer en indskrift af Thyres og Gorms søn Harald. Han fortæller, at han vandt sig al Danmark og Norge og gjorde danerne kristne. Thyre er således nævnt på begge runesten, og dette har været med til at udbygge og fastholde myten om hendes betydning for det danske rige. Foto: Mogens Skou.

myterne. Nogle af dem, f.eks. dronning Thyre som Danevirkes bygherre, er blevet folkeeje netop i kraft af, at én bestemt billedkunstnerisk tolkning er blevet synonym med fortællingen.

Myter og fjendebilleder

Der kunne vælges flere myter end de fem, der vil blive omtalt på de følgende sider, men næppe ret mange, og ved enhver gennemgang af danske nationale myter må disse fem myter nødvendigvis indgå. De rummer nemlig helt centrale forestillinger om det at være dansk, og de er beskrevet i de danske historie- og læsebøger, fædrelandssange og den folkelige billedverden gennem det 19. og langt ind i det 20. århundrede.

Myterne afspejler ikke blot forestillinger om danskhed – de har også spillet en aktiv rolle i processen med at skabe forestillinger om andre nationer. I enhver identitetsproces indgår der ikke blot forestillinger om *én selv*, men i høj grad også om *de andre*. Undertiden er disse forestillinger angstbetonede eller direkte fjendtlige. Danmark blev gennem hele 1800-tallet stærkt påvirket fra tysk åndsliv, men samtidigt blev den tyske nation fra 1840'erne og mere end 100 år frem opfattet som hovedfjenden. Stærke, medrivende fjendebilleder er velegnede til at opbygge og styrke en national identitet, og de fleste danske nationale myter rummer fjendebilleder, som har fået danske hjerter til at svulme af fædrelandskærlighed og fællesskabsfølelse og har styrket kampånden over for hver udenvælds fjende. Modsætningsforholdet til den store nabo mod syd afspejler sig på afgørende vis i de fire af de fem myter, som her vil blive gennemgået.¹

Myten om Thyre Danebod, der opfører Danevirke som værn mod tyskerne

Thyre Danebod levede omkring år 940 og var gift med den danske konge Gorm.² Da han blev gammel og dvask, forsøgte den tyske konge Otto den Store at gøre Danmark skatskyldig. Men han blev afvist af Thyre, som befalede, at alle voksne mænd i det danske rige skulle mødes ved byen Slesvig for her at opføre en grænsevold. Det store arbejde blev udført på tre år under dronningens ledelse. Det blev kaldt Danevirke, dvs. danernes befæstningsanlæg. Dronningen, ved hvis klogskab friheden blev sikret, fik tilnavnet *Danebod*, Danmarks pryd.³ Det smukke tilnavn er indhugget på en stor runesten i Jelling, som blev rejst af hendes søn, kong Harald, omkring 960 (fig. 1). Denne sten med omtalen af Thyre Danebods indsats er i øvrigt et af Danmarks berømteste fortidsminder.

Realiteterne bag myten

Danevirke er det største forhistoriske forsvarsanlæg i Nordeuropa. Det er ikke blot én vold, men et helt voldsystem, der er anlagt fra fjorden Slien i øst til åerne Rheide og Trene mod vest. I alt omfatter anlægget ca. 30 km volde, der førhen dannede et frontalt forsvar ved det danske riges gamle grænse mod syd (fig. 2).

De skriftlige kilder om Danevirke er meget sparsomme, men fra 1860'erne er voldanlægget blevet grundigt undersøgt både af tyske og danske arkæologer. Myten om dronning Thyre som initiativtager til opførelsen af det danske riges grænsevold er blevet helt tilintetgjort gennem arkæologiske undersøgelser og dendrokronologiske dateringer. Nutidens moderne dateringsmetoder har muliggjort, at der kan fo-

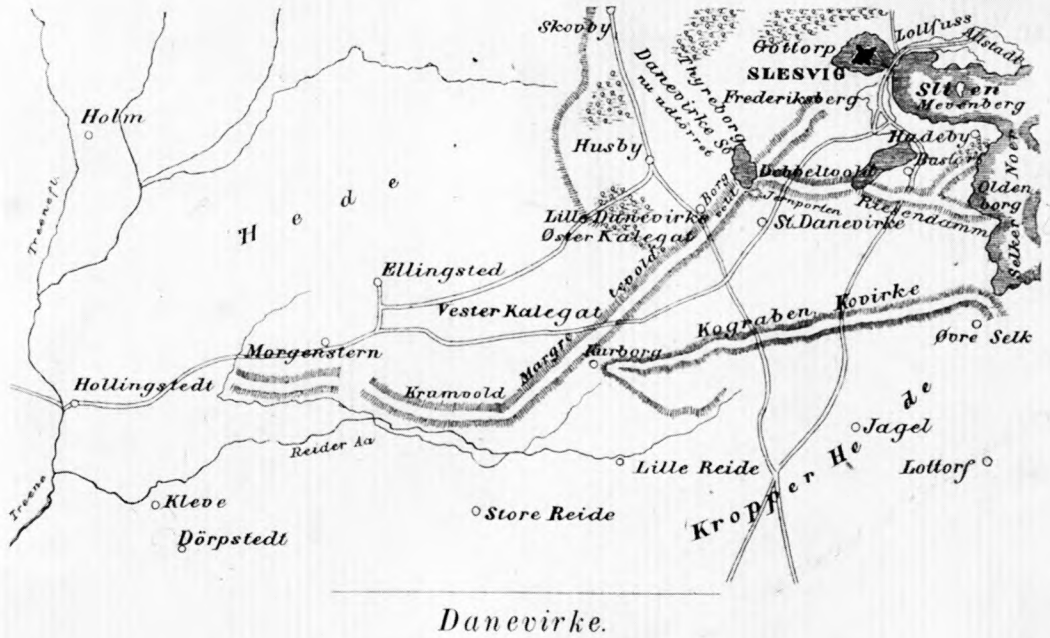

Fig. 2. Kort over voldanlægget 1854. Tegning. 114 x 153 mm. Illustration til Fabricius: *Illustreret Danmarkshistorie for Folket*, 1854. Kortet illustrerede afsnittet om Danevirke sammen med en tegning af Lorenz Frølich. Mens Frølichs illustration ikke er nævneværdig i forhold til hans samtidige og meget gennearbejdede litografi (fig. 3), har kortet bidraget fint til forståelsen af, hvor omfattende voldanlægget var. Kombinationen af geografisk realisme og kunstneriske fortolkninger af historiske begivenheder forekommer jævnligt i danske bøger fra 1800-tallet, men senere generationer har fundet denne fremstillingsmåde wedderhæftig. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

retages en omtrentlig datering af de enkelte volde.

Det ældste Danevirke synes at være grundlagt 650-700 og bestod af jordvolde, bygget i tre omgange. En fjerde byggeperiode foregik omkring 737, hvor der opførtes en palisadevold af svært tømmer. Fra samme århundrede er antagelig en kampestensmur. Dette store anlæg blev understøttet af en forvold, Østervolden, på halvøen Svansen og en undersøisk pælespærring i fjorden Slien.

De danske arkæologers tolkning af dette anlæg bygger på antagelsen om, at der eksisterede et tidligt dansk rige. En velorganiseret centralmagt må have været en forudsætning – både for at

kunne opføre voldene og ikke mindst for at kunne varetage frontforsvaret. Ingen danske kilder fortæller imidlertid om konger i sidste halvdel af 600-tallet, først omkring år 700 omtales Angantyr som konge over »danernes vilde folk«.

Nogle tyske arkæologer daterer Danevirke til at være endnu ældre og mener, at anlægget måske kun har afgrænset et lokalt høvdingrige, – og at opførelsen af det første Danevirke således ikke har noget at gøre med det danske riges historie. Undersøgelserne af Danevirkes bygningshistorie er endnu ikke afsluttet, og det er ikke muligt at afgøre, om de danske eller de tyske tolkninger er rigtige.

Derimod kan det med sikkerhed fastslås, at dronning Thyre ikke var bygherre.

De forskellige sagn om dronning Thyre er opstået mere end 200 år efter hendes død. Den ældste gengivelse stammer fra Sven Aggesens *Kortfattet Historie om Danmarks Konger* fra ca. 1185, og en varieret udgave er fra Saxos *Danernes Bedrifter* fra ca. 1200. Sagnene om dronning Thyre som grundlægger af Danevirke er indbyrdes modstridende og ikke brugbare som historiske kilder til Danevirkes bygningshistorie. Men de giver et smukt billede af den første kendte kvinde i danmarkshistorien. Fælles for alle sagn og myter er, at Thyre var en klog og initiativrig kvinde med evne til at begejstre og igangsætte. Saxo skriver således, at »*Thyre bar mandsmod i kvindedragt*«.

En mulig forklaring på myten finder vi måske i årbogen fra Ryd Kloster i Slesvig. Her er der omkring år 1300 indført en notits om, at kong Harald Blåtand byggede Danevirke »*på sin mors råd*«. Det kan tyde på, at der alligevel kan være en kerne af sandhed i myten. De nyere arkæologiske undersøgelser har nemlig vist, at forbindelsesvolden, som forbinder hovedvolden med halvkredsvolden omkring Hedeby, stammer fra omkring år 968. På dette tidspunkt var Thyres søn, Harald Blåtand dansk konge.

Et forhold, som har været med til at bevare myten om Thyre og Danevirke er den kendsgerning, at Thyre og Gorm er de først kendte regenter af den kongeslægt, som lige siden 900-tallet har siddet på den danske trone. Dronning Thyre er således stammoder – men langt fra i lige linje – til den nuværende danske regerende dronning. Forestillingen om den aktive danske dronning, der sikrede det danske rige, har været med til at styrke danskerne traditionelle kongetroskab. Navnet Thyre/Thyra var i øvrigt et popu-

lært pigenavn i 1800-årene, anvendt både i jævne danske familier og kongehuset.

Thyre-myten bevarelse og betydning

Myten om dronning Thyre og Danevirke er indgået som en vigtig del af danmarkshistorien. Den har levet i folks bevidsthed, først i snævrere kredse, men fra 1800-årene indgik denne myte i mange danskeres forestillingsverden. Medvirkende hertil var brugen af navnet Danevirke til skrifter med åndsvækkende indhold. N.F.S. Grundtvig udgav 1816-19 tidsskriftet *Danne-Virke*, som skulle tjene til at vække og styrke fædrelandskærligheden. Det første dansksprogede blad i Slesvig udkom fra 1838 og bar navnet *Dannevirke*.⁴ I dets titelvignet indgik Danevirke med vold og vagttårn.

Til egnen omkring Danevirke er der i øvrigt knyttet en række folkesagn om Thyre Danebod og grænsevolden. I et af disse sagn fortælles om en krig mod tyskerne, hvor den danske hær var ved at vige for overmagten. Men pludselig kom der en kvindelig rytter på en snehvid hest. Hun greb banneret fra anføreren og råbte: »*Skam få den, der ikke følger*«, og red i spidsen for de danske tropper. Som ved et trylleslag vendte modet tilbage til danskerne, og de sejrede. Bagefter var kvinden forsvundet, men man mente, at det var Thyre Danebod, der havde frelst sit land og sin grænsevold fra undergang.⁵

Myten om Thyre fastholdtes også i Danebod-visen, en gammel dansk vise fra 1690'erne, som blev meget populær i 1800-årene. Det skyldtes dels Oehenschlægers og Grundtvigs bearbejdnings af den, dels den folkelige melodi, der komponeredes til den i 1811.⁶ Visen blev bl.a. trykt i en skolesangbog i 1847 og sammen med en ny dansk

Fig. 3. Lorenz Frølich (1820-1908): Thyre Danebod anlægger Danevirke. Radering 1855. 315 x 460 mm. Museet på Sønderborg Slot. Kunstforeningen i Flensborg udsendte i tiden mellem de to slesvigske krige det lille grafiske tryk Dannevirkebladet. Det fik en stor gennemslagskraft, og blev trykt flere gange og ofte anvendt som bogillustration. Thyre er den store danske heltinde, der trådte frem fra sin husbond, kong Gorms skygge, da det var nødvendigt. Frølichs fortolkning af dronningen som nationens redningsmand og kærlige moder er trods sin lidenhed et af de mest elskede billeder i dansk historiemaleri. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

krigssang blev den udsendt som skillingstryk til soldaterne i april 1848 ved udbruddet af Treårskrigen. Thyre Danebod-visen har haft en stærk opildnende effekt, både i kraft af smukke, forførende fjendebilleder og en velklingende, sangbar melodi.

»Danmark, dejligst vang og vænge,
lukt med bølgen blå,
hvor de voksne, danske drenge
kan i leding gå
mod de sakser, slaver, vender,
hvor man dem på togt hensender;
én ting mangler ved den have:
Ledet er af lave.

Ved Guds nådig forsyn hegnes
dog det meste land,
og hvad under Danmark regnes
nyder godt af vand.

Ingen nabo, som vil vinde,
tør på Danmark gå i blinde,
blev kun ledet hængt til rette,
skulle vel det tætte.

(...)

Sådan talte dronning Thyra,
ret kaldt Danebod:
»I som står for Danmarks styre,
fatter frejdigt mod!
Gabet kan vi vel tillukke,
så vi ej os lader plukke
af hver fremmed bueskytte,
der får lyst til bytte.

Fig. 4. Troels Trier (1879-1962): Thyre Danebod anlægger Danevirke. Maleri, olie på lærred 1917. 165 x 340 cm. Vestbirk Højskole. Billedet er udført efter forlæg fra Lorenz Frølich (fig. 3). Den danske højskolebevægelse har altid haft et nært forhold til nationalhistorien, og højskolerne har været betydningsfulde i den almene dannelse, hvor også historiemaleriet indgik i pædagogikken. Triers billede var et bestillingsarbejde fra den daværende forstander, der havde fået en pengegave til sin 60-års fødselsdag til udsmykning af foredragssalen. Efter samråd med lærerne valgte han en kæmpeudgave af Frølichs bekendte billede som udtryk for det åndelige Danevirke, som højskolebevægelsen forsøgte at rejse i elevernes sind. Seks år senere fik Rønshoved Højskole ved Flensborg Fjord en lignende kopi i overstørrelse. Foto: Svend Petersen, Horsens.

*Fra moradset vest for strande
til Mysund ved Sli
vi vil os en vold bemande
gøre snæver sti.*

*Om forlov skal hver mand bede,
hvis han agter ind at træde,
nødig skal han atter fare
hjem med stjålen vare!«*

*Danemark vi nu kan ligne
ved en frugtbar vang,
hegnet trindt omkring, – Gud signe
den i nød og trang!*

*Gid som korn opvokse knægte,
der kan frisk mod fjenden fægte
og om Danebod end tale,
når hun er i dvale.«*

Danebod-visen er en af de første danske fædrelandssange, og den blev sunget ved de store danske folkemøder på Himmelbjerg og Skamlingsbanken. Da borgerskabet i København i marts

1848 gik til Christiansborg og forlangte en fri forfatning og Slesvigs forbindelse til kongeriget styrket, sang hele den store forsamling Danebod-visen med en inderlighed og styrke »som en salme i en fyldt kirke«. ⁷

Efter den første slesvigske krig 1848-50 blev Thyre og Danevirke til et endnu stærkere symbol på forsvaret af det danske riges sydgrænse. Danevirke blev fortsat tillagt militær betydning og blev fra 1861 udbygget med skanser. I slutningen af december 1863 arbejdede den danske hær ihærdigt på at sætte voldanlægget i stand til at modtage en eventuel fjende sydfra. Den danske oberst Bülow holdt ved årsskiftet 1863-64 en tale til sine officerer om den historiske jordvold, som man arbejdede på. Han sagde bl.a.: »... her blev der allerede for 900 år siden kæmpet mod fjenden fra syden; udødelig er den [volden] blevet ved

*de mange tapres minde; den har fået et eget navn i Danmarks historie [Danevirke] ligesom Dannebrog, to navne elskede af det danske folk så hedt, at ingen fremmed nation kan opvise noget lignende. Nu står Thyras ældgamle vold velbefæstet og med sine kanoner vendt mod syd; her vil vi atter kæmpe med mod og begejstring».*⁸

Ved krigsudbruddet den 1. februar i 1864 havde den danske hær taget opstilling ved Danevirke, men opgav den hurtigt på grund af risiko for, at fjenden kunne sætte over den tilfrosne fjord Slien og omgå stillingen. Nyheden om den danske hærs tilbagetrækning fra Danevirke blev modtaget med vantro ikke blot i Danmark, men i hele Norden, hvor også digterne skrev om det ufattelige. Henrik Ibsen beklagede dybt, at de nordiske lande ikke havde hjulpet:

*»Nu flokkes sig om Thyras borg
kan hænde for sidste gang,
et folk i nød, et folk i sorg
med flaget halvt på stang.
Forladt, forladt på farens dag
forladt i nødens stund.«*

Den kendte nationalliberale digter Carl Ploug havde besunget Danevirke og de forestående heroiske kampe ved den gamle grænsevold i en artikel offentliggjort den 5. februar 1864. Den følgende nat skete tilbagetrækningen, som fra en militær vurdering var den rigtige beslutning. Forsvaret af Danevirke-stillingen var baseret på tilstedeværelsen af ca. 60.000 mand, og den danske overgeneral rådede kun over ca. 38.000. Desuden var faren for en total omringning overhængende og blev kun forhindret af tilbagetrækningen. Alligevel modtog mange meddelelsen herom med vrede og vantro, og Carl Ploug udtrykte i et digt samtidsens helt overdrevne forestillinger om betyningen af Thyres vold:

*»Dannevirke kun et skræmsel
slænget hen til evig glemsel,
villig rømmet! Store Gud!
Ej på én nat Danmark fældes,
men på én nat Danmark ældes
ved et sådant jammerbud.«*

Myten om Thyre og Danevirke gav næring til den danske forsvarsvilje, men medvirkede også til den store overvurdering af anlæggets militære betydning, som blev katastrofal i 1864.

Thyre i skolebøgerne

Myten om Thyre som initiativtager til Danevirke er med i alle danske skolebøger og folkelige historiebøger gennem 1800-årene. Myten blev gradvist udbygget efter 1850 under indtryk af den første slesvigske krig og blev nu brugt som bekræftelse på det danske riges enhed. I Fabricius' *Illustreret Danmarkshistorie for Folket* fra 1854 slutter beskrivelsen af byggeriet med disse ord: *»Snart rejste det stolte værk sig, den herlige førstegrøde af den nyskabte enhed, som netop bekræftedes og styrkedes ved et sådant fælles foretagende (...) Således havde dronning Thyre »hængt ledet i lave« og rejst et bolværk mod landets fjender (...) Mærkeligt nok, at det i de sidste dage atter skulle blive et værn for Danmarks sønner, da den ældgamle kamp fornyedes, hvormed vor historie begynder og ender, og hvori Danmark både har haft sin svaghed og styrke«.*⁹

Thyre i billedkunsten

1855 udgav Flensborg Kunstforening et litografi med Thyre Danebod, der bygger Danevirke (fig. 3). Det var udført af den kendte kunstner Lorenz Frølich, som i 1852 havde arbejdet med dette motiv som forslag til vægudsmykning af en ny regeringsbygning i

Flensborg, hovedbyen i hertugdømmet Slesvig. Forslaget blev dog forkastet, fordi man ikke fandt det nationalpolitiske budskab tydeligt nok. Men i Kunstforeningen i Flensborg mente man, at motivet var nationalt nok og udgav billedet. Det blev en klassiker for flere generationer af danskere og kendes af de fleste den dag i dag. Frølich's fremstilling af dronning Thyre ved Danevirke blev yderligere skattet, da den udkom som koloreret folde-udbillede i 1914-udgaven af Fabricius' danmarkshistorie.¹⁰

Frølich's nationalromantiske fortolkning af myten om Danevirkes grundlæggelse er lavet i tiden mellem de to slesvigske krige, og det afspejler danske forhåbninger om, at oldtidsvolden også vil kunne klare den tyske trussel mod det danske rige, som man oplevede i samtiden. Dette håb blev slukket med rømningen af Danevirke i 1864. Herefter blev kunsten og kulturlivet virkelig betydningsfulde elementer i den nationale identitetsdannelse – som udtrykt af H.C. Andersen i et brev til en af tidens historiemalere, Carl Bloch: »*Poesi og Kunst er nu vort Danevirke*«. ¹¹ Med andre ord: Kunsten skulle bidrage til nationens beståen, og her var Frølich's tilsyneladende uanselige billede et forsvar af dimensioner!

Billedet gengiver efter omhyggelige landskabsstudier det blidt bakkede landskab ved Slien, som Frølich tilføjede en landsbyidyl i baggrunden og byggeaktivitet omkring voldanlægget i mellemgrunden.¹² Centralmotivet er dog dronningen, som i forgrunden fortæller om arbejdet til en flok nyankomne, ivrigt lyttende mænd, der er parate til at hjælpe med det store projekt. Thyre er fremstillet som en smuk, blid og moderlig type omgivet af sine børn, en trofast hvilende hund og med sin faglige bistand, konstruktøren, i nærheden. Hun er den perfekte dronning, der både er folkets fører og falder ind i samtidens billede af idealkvin-

den, hvis verden er i familiens skød.

Andre kunstnere, som beskæftigede sig med myten om Thyre som Danevirkes bygherre, har uvægerligt måtte forholde sig til Frølich's billede, og hans udlægning af myten har været gentaget af andre på grund af dets utrolige gennemslagskraft. To danske højskoler har således store vægudsmykninger i deres festsale udført som direkte gentagelser af Frølich's billede af andre kunstnere i begyndelsen af dette århundrede (fig. 4). Og på højskolen Danebod, der er opkaldt efter Thyre, hænger Frølich's litografi naturligvis på lærerværelset.

Blandt de kunstnere, der var tydeligt påvirket af Frølich, var Louis Moe, der som Frølich var en meget benyttet illustratør. Moe illustrerede en ny udgave af Saxo Grammaticus' *Danmarkskrønike*, der udkom i 1898, og Thyre ved Danevirke var blandt hans motiver (fig. 5). Allerede nogle år tidligere havde Moe udført et Thyre-billede, der vandt stor udbredelse som billedtavle til skoler og lagde sig meget tæt op ad Frølich's billede.¹³ Moes illustration til *Danmarkskrøniken* er også klart inspireret af Frølich, men fortolkningen af dronningen og hendes indsats får her en drejning. Moe er gået tættere på hende, og situationen er blevet mere intim i og med, at »scenen« er mindre. Hun står midt i arbejdet og udstråler en solid myndighed, ligesom hun heller ikke har sine børn omkring sig. En lille detalje som hendes håndbevægelse er også med til at ændre hendes rolle – hvor Frølich's Thyre viser byggearbejdet for mændene med åben hånd, peger Moes majestætisk bydende mod et bestemt punkt. Frølich's dronning er hende med visioner, vilje og overblik, mens Moes er arbejdslederen, der tager sig af praktiske detaljer. Set fra et nutidigt synspunkt er Frølich's fortolkning af Thyre nok i virkeligheden mere politisk korrekt end Moes, der ligeså godt

Fig. 5. Louis Moe (1857-1945): Dronning Thyre ved arbejdet på Danevirke. Tegning 1896-98. 100 x 85 mm. Illustration til Saxo Grammaticus: Danmarks Krønike, oversat af Fr. Winkel Horn, bd. 1, København 1898. Louis Moe var en af sin generations mest benyttede illustratører, og han evnede at levendegøre historien på en særlig måde. Den realistiske stil og hans enkle streger sammen med det skrevne ord får os til at synes, at vi er tæt på de kendte fortællinger. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

kunne have været tilsynsførende arkitekt: Frølich viser en leder, der har bevaret sin kvindelighed og formår at kombinere sine private og offentlige pligter i tilsyneladende idyl.

Også i tiden omkring Genforeningen i 1920 spillede Thyre en rolle. F.eks. hentydede den sønderjyske digterinde Hansigne Lorenzen til myten om Thyre i sin symbolmættede digtning med vendinger som »ledet ved vort danske hus er Thyras Dannevirke«. ¹⁴

Thyre som heltinde

Der er kun få, men til gengæld meget markante heltinder i nationernes myter. For Danmarks vedkommende hører Thyre – sammen med dronning Margrethe 1. – til de ganske få kvindelige helte i nationshistorien, der ellers mest er set fra mændenes synsvinkel med kvinder i birollerne. Det er fascinerende både for mænd og kvinder, når heltinder viser sig på historiens skueplads. Den store popularitet og betydningen for eftertidens kunst, som Frølichs litografi har haft, kan tolkes som udtryk for et behov for forbilleder, måske også for heltedyrkelse. Mange konger har i øvrigt bygget forsvarsanlæg, uden at der er kommet stor kunst ud af det!

Myten om Dannebrog der falder ned fra himmelen under korstoget i Estland i 1219

I 1219 var den danske konge Valdemar Sejr på korstog i det hedenske Estland. Den 15. juni stod der et stort slag ved Lyndanisse, nær det nuværende Tallin. Esterne trængte danskerne stærkt tilbage, og mismodet bredte sig blandt de danske tropper. Nederlaget syntes uafvendeligt. Men så skete der et mirakel: Et rødt flag med et hvidt

kors dalede ned fra himlen lige i arme- ne på den danske ærkebiskop, der længe havde stået med hævede arme og bønfoldet Gud om at hjælpe danskerne. Det himmelfaldne flag blev ført i spidsen for den danske hær, som nu kunne trænge esterne tilbage og vinde sejren. Siden 1219 har det rødhvide korsflag været danskernes flag, og de gav det navnet *Dannebrog*, dvs. danskernes fane eller den rødfarvede fane. ¹⁵

Realiteterne bag myten

Mirakler med kors og himmelsendte flag, der sker i forbindelse med slag mellem kristne og vantro, kendes flere steder i Europa. ¹⁶ Prototypen er legenden om den romerske kejser Konstantin den Store, der før slaget ved Ponte Molle i 312 så et lysende kors på himmelen med indskriften »*In hoc signo vinces*« (»*Under dette tegn skal du sejre*«). Der er næppe tvivl om, at den danske myte har hentet inspiration i dette sagn, som var kendt i den kristne verden i middelalderen. Også i Portugal kendes variationer over denne legende i forbindelse med slag mellem portugiserne og maurerne i henholdsvis 1139 og 1217, altså på samme tid som korstoget i Estland. Ved den første kamp kom den korsfæstede til syne på himmelen, og ved den sidstnævnte var det en strålende korsfane. Miraklet i 1217 blev indberettet til pavestolen i Rom. Det har imidlertid ikke været muligt at spore en tilsvarende dansk indberetning.

Ligesom miraklet med den himmelsendte fane ikke er noget specielt for Danmark, så er heller ikke det rødhvide korsflag noget særegent dansk. Før dette flag overhovedet kan forbindes med Danmark, blev det anvendt i det tysk-romerske kejserrige fra omkring år 1200 frem til 1378. Det havde udviklet sig af rigets oprindelige helt

røde flag, hvori kejseren satte et hvidt kors, når han drog på korstog. Også i Frankrig anvendtes på dette tidspunkt et rødt flag med hvidt kors, det samme var tilfældet i Savoyen, Wien, Pisa og Danzig. Det var alle byer i udkanten af det tysk-romerske rige.

Johanitterordenen anvendte ligeledes et rødt flag med hvidt kors, og en af de mange populære teorier fra 1800-årene om Dannebrog's herkomst er, at det kunne være en johanitterfane, medbragt af gejstlige johanittere, der deltog i korstoget til Estland. Denne orden havde pavens tilladelse til at føre rødt flag med hvidt kors. Under kampen skulle dette flag have revet sig løst fra johanitterne og være blæst hen over de kæmpende danske soldater. Herved skulle de have fået så meget kampmod, at de sejrede.

Men ingen *samtidige* kilder fortæller noget som helst om det himmelfaldne Dannebrog i 1219. Dannebrog kendes med sikkerhed først fra slutningen af 1300-årene. Den første konge, som vides at have brugt Dannebrog, er Valdemar Atterdag. Han var opvokset ved det tyske-romerske kejserhof, og må her have set kejserrigets røde fane med hvidt kors. Valdemar Atterdag var i 1370 på besøg hos kejser Karl 4. og må atter have oplevet flaget i brug. Antagelig har dette givet inspiration til selv at anvende det, for Valdemar Atterdag havde stærkt behov for at hævde sig, bl.a. over for hansesæderne. I den nederlandske våbenbog *Gelre* fra 1370-86 er der gengivet et rødt flag med hvidt kors ved hjelmen over våbnet for den danske konge Valdemar Atterdag, men Dannebrog omtales ikke nærmere.

Myten om det himmelfaldne flag synes først at være opstået i begyndelsen af 1500-tallet efter et mislykket erobringstog. Den danske kong Hans forsøgte i år 1500 at erobre den frie bonderepublik Ditmarsken i Holsten, men

led et forsmædeligt nederlag. Under kampen mistede kongen et flag, og det skulle – i følge en *senere* myte – være den himmelfaldne fane fra korstoget i Estland, som var medbragt i kampen og her gik tabt. Fanen blev dog tilbageerobret af kong Frederik 2. i 1559 og ophængt i Slesvig Domkirke. Her gik det til af ælde godt 100 år senere.

Den ældste beretning om danskerne's himmelsendte flag er først nedskrevet i 1520'erne, antageligt under inspiration af det kongeflag, der gik tabt til ditmarskerne. Påstanden om, at de havde erobret den himmelsendte fane, var velegnet til at vække og fastholde vrede følelser. Beretningen er gengivet af to danske historieskrivere i 1520'erne, Christiern Petersen og Peder Olsen. Især Christiern Petersens skildring i *Danske krønike* fik betydning for mytens udbredelse.

Historien om det himmelfaldne flag mangler samtidige kilder og må anses for at være urigtig, men den er tillige en af de smukkeste danske myter, og trods uklarheder om flagets oprindelse er det et faktum, at Dannebrog er et af verdens ældste nationalflag, der endnu er i brug.

Dannebrog's betydning som himmelflag

»Fra himlen er du faldet,
Du Danmarks Helligdom!
(...)

Du over helte svæved,
som sang i dødens favn;
dit lyse kors har hævet
til Himlen Danmarks navn«

Disse linjer stammer fra en fædrelandssang om Dannebrog, digtet af B.S. Ingemann i krigsåret 1807. I sangen fastslås flagets guddommelige herkomst som en kendsgerning, og denne forestilling er blev sunget ind i

Fig. 6. Anna E. Munch (1876-1906): Dannebrogskortet 1919. Postkort. 90 x 60 mm. Museet på Sønderborg Slot. Kortet er udgivet i 700-året for Dannebrog's himmelfald og umiddelbart før folkeafstemningen og Nordslesvigs genforening med Danmark. Motivet er en parafrase over disse to markante begivenheder i danmarkshistorien, som begge involverede Dannebrog og blev fortolket som vidnesbyrd om Guds hjælp til sit danske folk. Nederst ses Dannebrog's himmelfald under slaget ved Reval. Øverst står symbolet på det danske folk, Mor Danmark, og rækker Dannebrog som gave til nordslesvigerne. Da billedet blev udført, troede man, at folkeafstemningen om Nordslesvigs statslige tilhørsforhold ville finde sted endnu i 1919 – og om det lykkelige udfald tvivlede de færreste danskere. Foto: Som fig. 5.

Fig. 7. C.A. Lorentzen (1749-1828): Dannebrog falder ned fra himlen under Volmerslaget ved Lyndanis 15. juni 1219. Maleri, olie på lærred 1809. 102 x 128,5 cm. Købt 1815 til Den kongelige Malerisamling. I dag på Statens Museum for Kunst. Maleren var sønderjyde og født i Sønderborg i 1746. Han udførte dette maleri som trøst for sine landsmænd under Napoleonskrigene, hvor det så sort ud for Danmark. Billedet kan opfattes som en illustration til Ingemanns sang om Dannebrog med linjerne "Fra himlen er du faldet, du Danmarks helligdom". Den tilbagelænedede konge, Valdemar Sejf, synes næsten at have forventet vendepunktet i slaget. I Lorentzens fortolkning af den klassiske myte fremhæves kongen på bekostning af den egentlige helt, biskoppen, der henlede Guds opmærksomhed på, at den danske hær havde indtrængende brug for hans hjælp. Foto: Statens Museum for Kunst.

bevidstheden hos de fleste danskere. Ingemann skrev sangen under Napoleonskrigene, efter at englænderne havde bombarderet København og erobret den danske flåde. Denne ulykke bevirkede, at der opstod interesse for nationale symboler som Dannebrog. Året efter, i 1808, blev den danske ridderorden Dannebrogordenen ændret, så langt flere danskere kunne modtage denne hædersbevisning. Ordenstegnet er et hvidt kors med røde kanter, og på bagsiden er anført årstallet 1219

til minde om det slag, hvor Gud sendte danskerne hjælp.

Forestillingen om at have et flag, der var sendt af Gud for at sikre sejr, har spillet en vigtig rolle for skabelsen af en dansk identitet siden 1840'erne.¹⁷ Myten blev flittigt udbredt gennem skolebøgerne og blev understøttet gennem sange, som blev sunget i skolerne og ved folkelige møder. Der udvikledes et særligt ceremoniel omkring flaghejsning både på offentlige steder og i private hjem, hvor afsyngning af sange

spillede en væsentlig rolle. Ved udbruddet af den første slesvigske krig i 1848 blev skrevet sangen *Den gang jeg drog af sted*, der fik en næsten utrolig udbredelse i kraft af sin kække tone og flotte melodi. Sangen skildrer, hvad den danske soldat kæmpede for: Flaget, sproget og hjemstavn. Verset om flaget indledes således:

»Om Dannebrog jeg ved
 det faldt fra himmelen ned
 det flagrer i vor havn og i soldatens
 favn
 Og ingen anden fane har som den sit
 eget navn
 Og derfor vil jeg slå som tapper
 landsoldat
 Hurra, Hurra, Hurra.«

Efter nederlaget i den anden slesvigske krig i 1864 var der fortsat brug for sange om forsvarsviljen, men med knap så sejrssikre ord og toner som *Den gang jeg drog af sted*. Akademisk Skyttekorps, der blev stiftet efter krigen, fik i 1867 en fane. Til faneindvielsen skrev Carl Ploug en ny flagsang *Vaj højt, vaj stolt og frit vort Flag*. Her er flaget symbol både på fædrelandet, forsvarsviljen og den offervillige ungdom. Sangen var skrevet på melodien til den finske nationalhymne og blev den mest udbredte flagsang i den danske hær og de frivillige ungdomskorps i tiden frem til Første Verdenskrig. Den indledes således:

»Vaj højt, vaj stolt og frit vort flag
 med dugen hvid og rød,
 og vidn, vor sag er Danmarks sag!
 Vi vil ej savnes på den dag,
 da terningen om liv og død
 skal rulle i dets skød.
 (...)

Vift styrke til vor arm og fod
 og sundhed til vor hjerterod.
 Vink frem enhver, som følger
 dig ad pligtens lige vej!«

En flagsang med en helt anden grundtone er skrevet af Axel Juel under Første Verdenskrig i 1916:

»Der er ingenting, der maner
 som et flag, der går til top
 mens det drager vore hjerter
 og vort sind mod himlen op (...)
 – omend hele verden strides:
 Jeg er Danmark, jeg er Fred!«

Axel Juel formår på fin vis at afspejle den nationale selvforståelse i det neutrale Danmark under Verdenskrigen. I kraft af versenes stilfærdige tone kombineret med en pompøs melodi er denne sang blevet en af de mest benyttede ved flaghejsninger i nutiden.

Anvendelse af Dannebrog

Gennem århundreder var Dannebrog kongehusets og flådens flag, og først i 1842 blev det indført i alle afdelinger af den danske hær. Som de fleste andre landes nationalflag var Dannebrog således forbeholdt nationens magthavere.

I 1854 blev det tilladt almindelige danskere at benytte flaget, men denne tilladelse kom først efter, at folket i realiteten havde tilegnet sig det. Allerede i 1820'erne begyndte den private flagning,¹⁸ og statsmagtens gentagne forbud kunne ikke hindre det. Ved udbruddet af den første slesvigske krig i 1848 slog Dannebrog igennem som folkets flag, og ved de sejrige troppers indtog i København i 1849 var hovedstaden for første gang klædt i rødt og hvidt. På samme tid slog skikken med juletræ an, og på borgerskabets juletræer blev flagguirlander med Dannebrog og rød-hvide hjerter yndet juletræsdynt. I 1800-tallets mest benyttede juletræssang, skrevet i 1847, hyldes Dannebrog og den kampberedte ungdom, og det fremhæves, at flaget bør vises respekt. Begrebet *respekt for fla-*

Fig. 8. Gustav Theodor Wegener (1817-1877): Dannebrog falder ned fra himlen. Tegning 1854. 178 x 120 mm. Illustration til Fabricius: *Illustreret Danmarkshistorie for Folket*, 1854. Den monumentalt virkende illustration er udført af Wegener, der leverede flere af bogens billeder, hvoraf nogle er usignede. I denne version af myten har den ihærdige biskop fået tildelt en iøjnefaldende plads. Den danske hærstrængte situation antydes af den sårede soldat i forgrunden, som hjælper os til at opdage underret på himlen. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

get blev udviklet fra midten af 1800-årene, og det kom til at bestå entydigt i mere end 100 år. Respekten for flaget har gennemsyret de danske ritualer og ceremonier omkring flaghejsning og nedtagning både offentligt og i de private hjem.

I 1880'erne var der forbitret politisk kamp i den danske rigsdag. Både Højre og Venstre benyttede flaget – symbolet på fællesskab – i deres kamp for at opnå deres mål eller bevare deres privilegier. Den tidligste arbejderbevægelse anvendte ikke Dannebrog, men røde faner. Fra begyndelsen af det 20. århundrede kunne man imidlertid opleve Dannebrog og røde faner side om side i den danske arbejderbevægelses optog og møder.

Dannebrog har fra sidste halvdel af 1800-årene fået en enestående gennemslagskraft i den danske befolkning og er blevet anvendt til at markere glæde og sorg både i den private og det offentlige sfære, såvel på den politiske venstre- som højrefløj. Denne store yndest er antageligt fremkaldt eller i hvert fald styrket af de gamle forestillinger om Dannebrog's verdens ældste nationale flag, oven i købet med en guddommelig oprindelse.

Dannebrog's-myten i skolebøgerne

I skolebøgerne var der gennem 1800-årene talrige skildringer af myten om Dannebrog. Den omtales f.eks. i Munthes *Læse- og Lærebog i Fædrelandets historie* fra 1806, og gennem hele 1800-tallet kan man i lærebøger til såvel folkeskolen som gymnasieskolen følge myten, der gradvist udbygges med flere detaljer. Også ved universitetet i København beskæftigede man sig seriøst med myten om Dannebrog. Den 26. februar 1873 afholdt professor C. Paludan-Müller en forelæsning på

Københavns Universitet med titlen *Sagnet om den himmelfaldne Fane*. Han indleder her med at fastslå mytens betydning: »Sagnet om Dannebrog's himmelfald sidder så fast i hjertet af det danske folk, at hvert barn hører den i hjemmet eller i skolen, med eller uden forklaring. Det kan ikke nytte den historiske kritik går den hånligt forbi; den må for alvor tage fortællingen til sig og se at komme til erkendelse af dens natur og oprindelse«. ¹⁹

Paludan-Müller udkaster den tese, at Dannebrog kan være et *korstogsflag*, som kejseren havde fremsendt til den danske konge, som derpå havde antaget det som sit *kongeflag*. Tesen må betegnes som rent gætteri, og den er nok især udtryk for den lærde professors ønske om at beholde myten om det ældgamle nationale flag så uskadt som muligt.

Dannebrog i kunsten

Dannebrog i sig selv optræder tusinder af steder i danske malerier – blot og bart som et flot nationalt signal på himlen i landskaber og som betydningsladet element i utallige genrebilder og nationalhistoriske malerier.²⁰ Den rød-hvide symbolik er klar og enkel, og mange danskere synes, ikke overraskende, at netop deres flag er det smukkeste i verden (fig. 6 og 20).

Til gengæld findes der kun få historiemalerier, der har Dannebrog's fald fra himlen som motiv. Der kan være mange grunde til dette, men en af de mere indlysende kunne være, at myten er så vigtig, at det næsten ville være helligbrøde, hvis alle og enhver havde motivet hængende som sofa-stykke. Det er et udpræget repræsentativt og meget officielt motiv, hvilket har været forstærket af, at flaget frem til midten af 1800-tallet var nært knyttet til kongemagten. Det har for danske kunstnere typisk været et mo-

tiv, der blev malet på bestilling. Ærbødigheden over for Dannebrog har været og er til stadighed stor.

Det var antageligt under inspiration af ændringen af Dannebrogssordenen i 1808, at maleren C.A. Lorentzen gik i gang med at udføre et stort billede af slaget ved Lyndanisse (fig. 7). Maleren skildrer den skæbnesvangre situation under kampen: Ærkebiskoppen Anders Sunesen har i timevis stået med oprakte arme og anråbt Gud om hjælp. Hans arme er ved at synke, og de danske tropper viger for overmagten. Men så daler det røde flag med hvidt kors ned fra himlen. De truende mørke skyer spreder sig for flaget, der lyser som et tegn fra Gud på den blå himmel. Flaget spænder ud, og man kan næsten høre det smælde i vinden.

Lorentzen manipulerer myten, så den passer bedst muligt ind i traditionen, hvor Dannebrog er kongens symbol. Kong Valdemar Sejr tildeles nemlig en hovedrolle, som han overhovedet ikke er berettiget til ifølge myten, idet han fremhæves kompositorisk. Maleriet viser os kamptummelen i baggrunden, mens kongen i forgrunden af en officer får meldingen om, at fjenden er for stærk, og netop da henleder en gejstlig hans opmærksomhed på gudstegnet, der bliver vendepunkt i kampen. Den egentlige helt, den udmattede ærkebiskop på slagmarken, som får støtte af et par munke, er henvist til baggrunden.

Anders Sunesen får til gengæld sin fortjente centrale placering i en anden kendt billedfortolkning af myten. I førsteudgaven af Fabricius' *Danmarkshistorie*, hvor illustrationen er af Gustav Theodor Wegener (fig. 8), spreder skyerne sig også, så flaget kan dale øjnefaldende, men lyset rammer også biskoppen. Kongen er henvist til skygen og slagmarken i baggrunden, og den, der allerbedst ser underet, er en ridder i billedets forgrund. Ridderen, der fører vores blik ind i billedet, er såret og plejes af en munk, hvis skal-

dede isse også fanges af himmellyset. Den lille illustration er effektiv i sin fremstilling af begivenheden og kunne med stor fordel have været udført som monumentalmaleri. Samtidig kan man måske i netop dette billede finde en del af forklaringen på, at myten ikke har appelleret til ret mange billedkunstnere: En ældre gejstlig i fuldt ornat er en så usædvanlig og kedelig(?) helt, at han vanskeligt kan omsættes i et fængende billedsprog.

Myten om Niels Ebbesen der slår grev Gert ihjel for at redde Danmark

Den 1. april 1340 blev den jyske adelsmand Niels Ebbesen historiens redskab og Danmarks frelser. Det meste af landet var pantsat til holstenske grever, og værst af dem var grev Gerhard (Gert) af Rendsborg. Han havde taget ophold i Randers med 4.000 mand og havde 11.000 lejesoldater fordelt i Jylland. Niels Ebbesen drog ind i Randers med kun 47 mand. Her dræbte han grev Gerhard i hans sovekammer og slap med alle sine mænd tilbage over Randers bro, hvis bjælker var løsnet på forhånd og blev kastet i vandet, så snart Niels Ebbesen med sit følge var redet over. Overalt i Jylland jublede man over denne heltegerning. I en folkevise skildres, at en fattig kone skænkede Niels Ebbesen det ene af sine to brød for hans heldedåd, da han drog forbi hendes hytte. Allesjælesdag 1340 faldt Niels Ebbesen i kamp mod holstenerne, men hans bedrift førte til afviklingen af holstenervældet og det danske riges genrejsning.

Realiteterne bag myten

Danmark var kommet i de holstenske grevers besiddelse som pantelen på

grund af den danske konge Christoffer 2.'s uduelighed. Han var blevet konge i 1319 og havde straks kastet landet ud i en erobringspolitik, der bragte fremmede lejetropper til Danmark. Kongens normale indtægter slog ikke til, da han skulle betale sold til lejetropperne. Derfor optog Christoffer 2. lån hos holstenske fyrster, som til gengæld fik danske slotte og landområder i pant. Gælden skulle afbetales ved de skatter, som

blev opkrævet af de holstenske grever. Men krigen fortsatte, og kongen blev mere og mere forgældet. Ved sin død i 1333 havde Christoffer 2. stort set mistet alt – undtagen kongetitlen. Johan af Plön havde Sjælland og Skåne i pant, og Gerhard af Rendsborg havde Jylland og Fyn. Danmarks riges skæbne blev dog ikke kun afgjort af kongelige gældsbeviser. Der rejstes et oprør mod holstenervældet, i første omgang

Fig. 9. Lorenz Frølich (1820-1908): Niels Ebbesen fælder Grev Gert. Radering 1853. 100 x 115 mm. Illustration til Fabricius: *Illustreret Danmarkshistorie for Folket*, 1854. Kobberstiksamlingen, Statens Museum for Kunst. Niels Ebbesen er nok den dansk-nationale helt, der har appelleret mest til kunstnere gennem tiden. De gode står sammen og vinder derved over de onde – ligesom i et rigtigt eventyr. Lorenz Frølich formåede med enkle streger i sine små illustrationer at ramme stemninger, som beskueren selv kan digte videre på. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

blev det dog slået ned. Men da Gerhard påny mærkede oprørsstemning, forsøgte han at få byttet sin pant i Jylland med pant i hertugdømmet Slesvig. Her ved ville han få let adgang til Holsten og større samling på sine besiddelser. Før denne aftale kom i stand, blev han imidlertid myrdet i Randers.

Holstenervældet var således allerede under begyndende afvikling, da Niels Ebbesen slog grev Gerhard ihjel. I februar 1340 var det blevet aftalt, at Gerhards nevø, hertug Valdemar af Sønderjylland, skulle overtage grev Gerhards pant i Nørrejylland. Sandsynligvis var Gerhard i Randers for at forberede denne ordning. Niels Ebbesen har måske ønsket at fremskynde sagens gang, da det for den jyske adel ville være en fordel at have en svag herre som hertug Valdemar i stedet for den stærke grev Gerhard. Fortolket således var handlingen ikke særlig patriotisk.

Hertug Valdemar af Sønderjylland blev imidlertid ikke dansk konge. Det blev i stedet hans svoger junker Valdemar, som blev en stærk og streng konge og formåede at samle og genrejse Danmark. Derfor fik han hædersnavnet Valdemar Atterdag (Wiedertag).²¹ Eftertiden har ment, at Niels Ebbesens mål var at skaffe en stærk dansk konge, men om hans virkelige hensigter er der ingen skriftlige vidnesbyrd. Niels Ebbesen var ikke kun en drabsmand, han satte sig også i spidsen for en fortsat kamp. Den holstenske hær begyndte nu at gå i opløsning, og dele af den tog ophold i Skanderborg. Her udkæmpedes en kamp mellem en jysk styrke og holstenerne den 2. november 1340, hvorunder Niels Ebbesen sammen med to af sine brødre faldt.

Historien om Niels Ebbesen er nedskrevet i *Jydske Krønike* allerede i 1340'erne, men om hans egentlige motiv står her intet, og man kan kun gisne herom. I den samtidige *Lybske Rådskronike* skrevet i Holsten skildres begivenheden ikke overraskende som et

snigmord, og grev Gerhard som en from mand, der blev skammeligt myrdet i sengen, mens han var i færd med at bede sine bønner.

Niels Ebbesen-myrens betydning

Grev Gerhards død og de efterfølgende omvæltninger har tilsyneladende været følt som en befrielse i Danmark. Historien om den jyske herremand som nationens redningsmand slog derfor an i samtiden og overlevede gennem de følgende århundreder, bl.a. i kraft af en folkevise, der skildrede Niels Ebbesens gerning som en helte-dåd. I 1777 udkom en bog med historiske fortællinger om gode, patriotiske mænd i den danske konges lande, skrevet af Ove Malling: *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere*. Her skildres Niels Ebbesen i kapitlet om kækt mod.²² Bogen fremmede en romantisk heltekult, og en række af historierne blev omsat til nationale mindesmærker i slotsparken ved Jægerspris. Her fik også Niels Ebbesen en mindsten i 1783. Historien om ham gav inspiration til en række af 1800-årenes fremtrædende danske digtere, f. eks. Oehlenschläger, Ingemann og Grundtvig. De var alle med til at videregive den klassiske myte. Oehlenschläger skrev om ham i en romance 1823,²³ men større gennemslagskraft fik Ingemanns beskrivelse af Niels Ebbesen i den historiske roman *Prins Otto af Danmark og hans Samtid* fra 1838. Her knæsættes centrale forestillinger om ridderlighed og Danmarks nationale og folkelige genrejsning. Hos Ingemann er den antityske tone ikke så fremtrædende, men det var den til gengæld hos hans digterkollega, N.F.S. Grundtvig.

I 1839 skrev Grundtvig en sang til den forestående 500-årsfest for Niels

Ebbesens dåd. Den blev trykt i det slesvigske ugeblad *Dannevirke*, udkom også snart i særtryk og blev meget udbredt. Den blev sunget på en gammel dansk folkemelodi og har været anvendt i skolerne gennem resten af 1800-tallet og langt op i 1900-årene. Grundtvigs fortolkning af historien om Niels Ebbesen passede perfekt til den øgede polarisering mellem dansk og tysk, som fra omkring 1840 udvikledes inden for rammerne af den danske helstat. Sangens omkvæd »*Tyskerne strides om Danmark*« blev til et bevinget udtryk under de slesvigske krige.

Ikke overraskende blev det den grundtvigske fortolkning af myten, der kom til at inspirere digtere og billedkunstnere i resten af 1800-tallet. Grundtvigs sang har således medvirket til at fastholde myten om Niels Ebbesen som en vigtig del af dansk kulturarv:

»*Om Danmarks kvide der lød en sang
så sørgelig:
der var ingen konning i Danevang
men borgerkrig;
dansen var fredløs i skov og på hede,
herrer vi havde af himmelens vrede,*

Fig. 10. Agnes Slott-Møller (1862-1937): Niels Ebbesen. Maleri, olie på lærred, 1893. 78 x 93,5 cm. Privateje. Maleriet er forarbejde til et ikke-flytbart monumentalmaleri, som en komité af damer samlede ind til og skænkede til Randers Kunstmuseum i 1907. Niels Ebbesen rider bort efter heltedåden. Han har tydeligvis gjort sin pligt for fædrelandet og virker næsten utilnærmelig i sin målbevidsthed. Slott-Møller har stræbt efter at beskrive prototypen på en rigtig dansk helt, der uden tanke for sig selv udfører det nødvendige.

*for tyskerne stredes om Danmark
(...)*

*Den kullede greve drog op i nør
i herrefærd;
han rykkede frem, som han plejed før
med ild og sværd;
jyderne alle fra Randers til Ribe
danse han bød efter holstenernes pibe
for tyskerne stredes om Danmark.*

(...)

*Med tyskerne vrede i tusindtal
i kammen kry
den kullede greve drog ind med bral
i Randers by;
ilde han tured, og værre det tegned,
Kvinderne bæved, og børnene blegned,
for tyskerne stredes om Danmark.*

*Niels Ebbesen fo'r i harnisk brat
for landfred,
han gæsted greven en forårnat
og sværdet bed;
fri ville han enten dø eller leve,
livet han tog af den kullede greve,
da tyskerne stredes om Danmark.*

(...)

*Forgangen er siden fem hundrede år
i lyst og nød,
end Danebrog vajer, og Danmark står
i aften rød;
kappes nu, alle småfugle i lunden!
nu er til sang om Niels Ebbesen stunden.
Lad tyskerne græde for Danmark.«*

Myten om Niels Ebbesen fik nyt liv under den første slesvigske krig 1848-50 og blev yderligere styrket lige før den næste slesvigske krig. I 1862 udkom bind 3 af det store autoritative værk *Danmarks gamle Folkeviser*. Her skrev N.F.S. Grundtvigs søn, folkemindeforskeren Svend Grundtvig, introduktionen til folkevisen om Niels Ebbesen, der antageligt stammer fra 1500-årene: »Denne vise er uden tvivl den i historisk henseende vigtigste af alle vore folkeviser, både fordi den død, den besynger, var af en for fædrelandet så afgørende betydning, og fordi visen

giver os ikke blot den mest levende og udførlige og i det hele taget mest troværdige beretning.« Og Svend Grundtvig slutter sin grundige, og ellers nøgterne redegørelse med at citere en latinsk taksigelse, som Niels Ebbesen fik af en samtidig munk:

*»Alle danske sjæle lovprise den dag,
et tusind, tre hundrede og fyrretyve,
da slangen segned for løvens slag,
da Niels Ebbesen tog grev Gert af
live.«²⁴*

Tekster med fjendebilleder af denne art må være faldet som vand på tørstig jord i 1862, hvor en ny dansk-tysk konfrontation stod for døren. Svend Grundtvig havde i øvrigt afbrudt sine folkevisestudier i 1848 for at deltage som frivillig i den første slesvigske krig. Den negative vurdering af holstenervældet, som han her gav udtryk for, blev fastholdt gennem mytens udbredelse i skolebøgerne, litteratur og billedkunst til langt op i det 20. århundrede. Historien blev udbygget med flere træk. F.eks. skulle Niels Ebbesen have forsøgt at appellere til den holstenske greve om at opføre sig anstændigt. Det mislykkedes, og derfor blev Niels Ebbesen nødt til at påtage sig rollen som nationens hævner. Det kunne synes svært at bortforklare, at Niels Ebbesen satte en del af sin ridderære over styr ved at slå grev Gert ihjel i sengen, men netop dette forhold er i tidens løb blevet fortolket som bevis på Niels Ebbesens patriotisme: For fædrelandets skyld påtog han sig at optræde uridderligt!²⁵

I mytens fortolkning formåede Niels Ebbesen med sine få hjælpere at udrette en heltedåd i en by spækket med holstenske soldater. Men han klarede kun flugten ud af byen, fordi en af hans hjælpere, den unge Svend Trøst, var blevet udenfor – tilsyneladende fordi han i sidste øjeblik var bange for at være med. I virkeligheden gjorde han det for at sikre tilbagetoget. Han

løsnede bjælkerne i Randers bro, den eneste vej over den brede og vandrige Gudenå. Da Niels Ebbesen og hans følge kom ridende i firspring forfulgt af holstenske ryttere, kunne Svend Trøst kaste brobjælkerne i vandet, lige for næsen af forfølgerne – og aktionen lykkedes således oven i købet uden dansk tab af betydning. Historien om ridder Niels og den kloge Svend Trøst svarede smukt til danskernes forestillinger om egne landsmænds jævne og ligefremme tapperhed, og den passede også perfekt til danskernes fjendebilleder af tyskerne.

Gennem 1800-tallets litteratur og billedkunst blev denne fortolkning af Niels Ebbesen fastholdt i danskernes bevidsthed, og forestillingen om hans dåd har i høj grad været med til at forme danskernes selvforståelse og farve deres vurdering af den store nabo mod syd.

Som et stærkt dansk national symbol har Niels Ebbesen også efter den her behandlede periode kunnet bruges til meget forskellige formål. Således skrev Kaj Munk et skuespil om ham, og Niels Ebbesen blev anvendt som positivt forbillede såvel af den danske modstandsbevægelse som af de danske nationalsocialister under 2. Verdenskrig. Niels Ebbesen er i øvrigt et af de få nationale symboler, som der er gjort forsøg på at forny gennem nutidige billedkunstneriske og filmiske fortolkninger.²⁶

Niels Ebbesen i skolebøgerne

Historien om Niels Ebbesen omtales i stort set alle danmarkshistorier gennem 1800-tallet, og i tidens løb bliver skildringen udbygget med flere træk, tilsyneladende under påvirkning af billedkunst og litteratur. Et eksempel er i rigsarkivar A. D. Jørgensens meget udbredte danmarkshistorie *Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie*.

Den blev skrevet i 1882 og uddelt i 10.000 eksemplarer i Nordslesvig, der dengang var under tysk styre. Bogen blev også solgt i Danmark gennem et selskab for folkelig læsning. Andet oplag kom allerede i 1886, og yderligere fire oplag fulgte frem til 1915. Fortællingen om Niels Ebbesen indledes med en rammende beskrivelse af, hvorledes myten er blevet sunget og fortalt ind i børns bevidsthed: »*Er der nogen begivenhed i vor historie, om hvilken så at sige hvert barn ved at fortælle, så er det til visse grev Gerts fald i Randers for Niels Ebbesens hånd. Om denne dåd har vi hørt fortælle, før vi vidste, hvad den betød; vi har sunget om den og tænkt på den, før vi selv havde følt, hvad et fædreland i nød ville sige, og vi har takket den ædle helt, som gav sit liv for Danmarks frelse, før vi kunne udmåle hans betydning for os. Det danske folks historie kan ikke skrives, uden at han mindes blandt de ypperste mænd, det har frembragt*«. ²⁷

Niels Ebbesen i kunsten

Det er indlysende, at en helt som Niels Ebbesen og historien om hans dåd i tidens løb har appelleret stærkt til billedkunstnere. En rigtig ridder, en beretning fyldt med dramatik og besejring af en overmægtig og modbydelig fjende – alt dette er som hentet ud af et eventyr. At historien oven i købet er hændt i virkeligheden og har et stærkt antitysk indhold gør kun dens tiltrækningskraft endnu stærkere for danskere.

Et fint eksempel på den store interesse for myten og de muligheder for illustrationer, den indeholder, ses i førsteudgaven af Fabricius' *Illustreret Danmarkshistorie*, der udkom 1854-55, kun et par år efter den første slesvigske krig. Som en slags forløber for tegneseriegenren har Lorenz Frølich leveret hele tre tegninger til historien.

Fig. 11. K. Hansen Reistrup (1863-1929): Ridderen af Randers Bro. Teaterplakat, litografi 1904. 890 x 665 mm. Statsbiblioteket, Århus. Teaterstykket skildrer begivenhederne omkring Niels Ebbesens drab af grev Gerhard i 1340. Plakaten er flot tegnet i jugendstil og kalder på danskpatriotiske følelser. Motivet gengiver det bevægende øjeblik, hvor Niels Ebbesen slår sin søstersøn, Svend Trøst til ridder for udvist kløgt og dåd. Svend havde reddet danskerne fra de forfølgende tyskerne ved at løsne plankerne i Randers bro. Teaterstykket var skrevet i 1880, inspireret af en roman af B.S. Ingemann. Det blev opført i 1904 på Århus Teater, fordi der var økonomiske vanskeligheder, og en national myte som Niels Ebbesen var en sikker vej til mange udsolgte forestillinger. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

Udover et billede af Niels Ebbesen, der undsiger greven (fig. 9), valgte han at vise selve mordet og den fattige kone, som giver sit ene brød til helten. Mordet har han skildret som en scene med håndgemæng, hvor den flygtende grev Gerhard fanges af Niels Ebbesens folk. Helten selv forekommer på én gang dynamisk og afventende. Han er parat til at give det dødbringende hug med sværdet, så snart hans mænd har krammet på greven.

I hændelsen med konen og brødet skildrer Frølich Niels Ebbesen stående ved sin fredeligt græssende hest, mens han rækker hånden ud mod brødet, som den fattige kone og hendes barn kommer løbende til ham med som tak. Konen rækker en hånd mod himlen som i taksigelse, og kunstneren antyder dermed, at Gud må have haft en finger med i spillet. Den brede folkelige opbakning omkring Niels Ebbesen, som konen personificerer, har for Frølich og samtiden været en væsentlig brik i den samlede forståelse af myten.

Blandt de mange billedtolkninger af myten, der fokuserer på mordet, skiller Agnes Slott-Møllers opfattelse sig meget ud (fig. 10). Hun var knyttet til den symbolistiske bevægelse og samtidig meget optaget af middelalderen og de gamle folkeviser, som hun foretrak som motiver for sine mange historiske billeder. Agnes Slott-Møllers maleri af Niels Ebbesen blev meget kendt i eftertiden, og det viser helten efter veloverstået gerning. Han kommer ridende i monumental værdighed og ro efter at have gjort det, han *måtte* gøre. I dette billede er det handlingsprægede og eventyragtige, som mange malere ellers er faldet for, fuldstændig ligegyldigt. Agnes Slott-Møller ville vise den seje, jyske karakter som symbol på en nærmest universel heltetype.²⁸

Interessen for Niels Ebbesen kom også til at omfatte hans formodede fødested, voldstedet Norring Riis i Midtjylland. Her stod et stort gammelt ege-

træ, der efter sigende skulle stamme fra Niels Ebbesens dage. I den svære træstamme blev der i begyndelsen af 1800-årene indridset »*Tak Niels Ebbesen*«, og gennem kobberstik og litografier blev egetræet og voldstedet kendt over hele landet. I 1840, 500-året for hans gerning, tog elever fra Katedralskolen i Århus initiativ til opsætning af en mindesten. De bar selv stenen de ca. 20 km fra Århus til Norring Riis.

Der blev også rejst en statue af Niels Ebbesen i Randers og et monument i Skanderborg, hvor han faldt. Ligeledes blev der i 1880'erne skrevet skuespil om Niels Ebbesen og hans væbner Svend Trøst (fig. 11), der sammen med nationalromantikken forskellige andre kunstneriske fortolkninger af myten har påvirket en række kunstnere i det 20. århundrede.²⁹

Myten om de store landboreformer i slutningen af 1700-tallet

Landboreformerne er betegnelsen for en række love og forordninger, der blev gennemført fra 1787 til ca. 1800. På mindre end en menneskealder medførte disse reformer en gennemgribende forandring af det danske landbosamfund og kulturlandskab. Allerede omkring 1790 opstod myten om landboreformerne, og den har været en del af den kollektive erindring gennem 1800-tallet og helt frem til 1970'erne, hvor forskningen bragte nye aspekter af reformpolitikken frem.

Myten fortolker landboreformernes baggrund og virkninger på enkel og klar vis: Det var kongen, som gav bonden friheden og sit kongelige ord på, at denne frihed aldrig mere kunne indskrænkes. Ganske vist var kongen sindssyg (det vidste de fleste i samtiden), men kongens søn, kronprins Frederik (6.), traf beslutningen om bon-

dens frihed. Han blev understøttet og bistået af ædle, humanistiske, aristokratiske reformatorer, og gennemførelsen af det store lovkompleks gjorde op med generationers ufrihed og ulighed. Takket være bondereformerne kunne tidligere tiders uvidende, underkuede initiativløse fæstebønder nu udvikle sig til frie, oplyste, flittige initiativrige mænd med kærlighed til fædrelandet.

Symbolet på hele reformarbejdet blev afskaffelsen af stavnsbåndet i 1788. Stavnsbåndet var blevet indført i 1733 og havde hindret bønderne i at rejse fra deres fødested uden godsejernes tilladelse. Bondens frihed var kongens landsfaderlige gave til sine undersåtter. Sådan fremstillede den enevældige regering sit reformarbejde i lovene, der blev læst højt på herredstingene og forkyndt i kirkerne.

Realiteterne bag myten

Landboreformernes betydning for ændringen af landbosamfundet er reel. Før reformerne blev påbegyndt, ejede godsejerne 75% af jorden, og kongemagten ca. 10%, og jorden dyrkedes af fæstebønder. Efter reformerne var blevet fuldført, var ca. 50% af bønderne blevet selvejere, og de bønder, der fortsat var fæstebønder, havde fået langt bedre vilkår, først og fremmest retssikkerhed, fastlagte pligter og afskaffelse af barbariske straffemetoder.

Den nyere, danske forskning har imidlertid helt ændret den traditionelle opfattelse af landboreformernes baggrund og virkning: »*Samtidens opfattelse af stavnsbåndsløsningen, dens baggrund og dens sigte, var entydig. Og smuk. Og den er grundlaget for en af vore kæreste – og mest sejlivede – nationale myter. En myte, som det næsten er en unational handling at sætte spørgsmåltegn ved.*»³⁰ Så klart har Ole Feldbæk i 1988 udtrykt sin vurdering af mytologiseringen i en afhandling, hvor

han fremlægger en grundlæggende nytolkning af reformernes baggrund og forløb. Hovedpunkterne i landbohistorikernes nye fortolkninger af reformperioden er følgende:³¹

- Det gamle dyrkningsfællesskab på landet var ikke udtryk for bøndernes uvidenhed, undersøgelse eller mangel på initiativ. Det var snarere udtryk for en økologisk balance, udviklet i et ressourcefattigt samfund, der byggede på en udstrakt grad af selvforsyning.
- Hoveriet, dvs. tvangsarbejdet hos godsejeren, følte ikke så tyngende for den enkelte bonde som tidligere antaget. Bonden lod i reglen sin karl eller daglejer udføre det.
- Landboreformerne skete ikke, fordi bønderne havde elendige økonomiske forhold, således som det ofte fremstilles i historiebøgerne. Tværtimod fandt reformerne sted i en periode med stærk økonomisk opgang, som også kom fæstebønderne til gode. En langvarig økonomisk højkonjunktur var begyndt ca. 1750 og vedvarede, afbrudt af landbrugskrisen i 1820'erne, helt frem til 1870'erne.

Allerede før regeringen iværksatte de nævnte landboreformer, var den økonomiske og sociale omdannelse af det danske landbosamfund i fuld gang. Under indtryk af tidens økonomiske højkonjunkturer begyndte de første tiltag med udskiftningen og overgangen til selveje – og initiativtagerne var både bønder og godsejere. Men disse ændringer gav anledning til mange problemer af praktisk, økonomisk og juridisk art. Derfor greb kongemagten ind med reformlove, der støttede og fremskyndede private initiativer, men regeringen undlod generelt at påbyde udskiftning og selveje.

Reformerne må først og fremmest tolkes som udtryk for regeringens ønske om at påvirke den igangværende udvikling. Magten i samfundet lå i sidste del af 1700-årene hos godsejerne,

og det måtte også den enevældige regering rette sig efter. I begyndelsen af reformperioden førte regeringen en bondevenlig politik, men måtte snart opgive den til fordel for en mere gods-ejervernlig linje. Reformerne standsede derfor på halvvejen. Kun omkring halvdelen af bønderne blev selvejere, kun lidt over halvdelen af jorden blev udskiftet, og kun godt halvdelen af bønderne ophørte med at skulle yde hoveri. Udviklingen gik i stå og kom først i gang igen i 1830'erne og blev ikke endeligt afsluttet før i 1880'erne.³² Fæstevæsenet blev dog først endeligt afskaffet i 1919.

Stavnsbåndet blev forbudt i en forordning af 20. juni 1788, men først med virkning fra år 1800. Alligevel er denne bestemmelse og dette årstal blevet til et symbol på hele reformperioden. Stavnsbåndet var indført i 1730'erne, fordi godsejerne – afhængig af godssets størrelse – havde pligt til at stille et antal soldater til kongens hær. Med forordningen af 1788 overtog staten selv udskrivningen af soldater, og derfor ophørte godsejernes ret til at stavnsbinde de unge mænd i godsdistriktet. Men statsmagten krævede, at de værnepligtige skulle opholde sig inden for det militære sessionsdistrikt, altså fortsat en form for stavnsbånd, men langt mindre snærende end førhen. Det var dog fortsat kun landbefolkningen, som bar værnepligten. Almindelig værnepligt for alle samfundsklasser blev først indført med den fri forfatning i 1849.

Landboreformerne medvirkede til etablering af en *mellemlasse* på landet, bønderne, hvis politiske loyalitet enevælden sikrede sig med økonomiske og sociale garantier. Men der opstod også en ny stor *underklasse* af husmænd og landarbejdere, som fik ringe vilkår, og de kom til at betale prisen for ændringerne.³³ Det var således kun en del af landbefolkningen, som blev »frie og *plyste*«. Der kom større sociale skel i

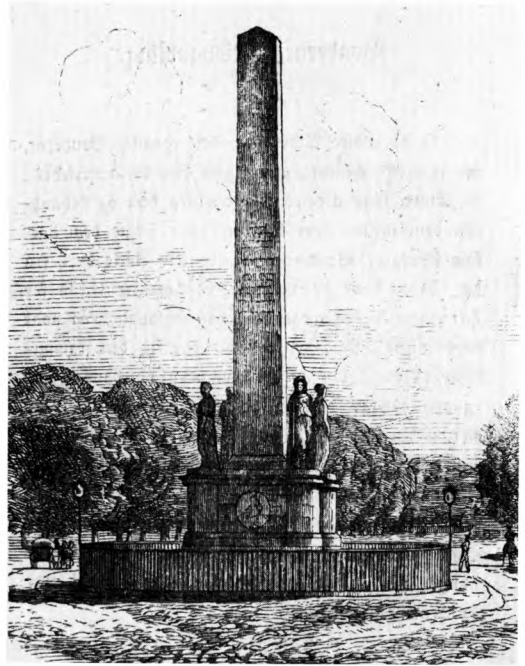

Fig. 12. Frihedsstøtten. Xylografi 1854. 94 x 99 mm. Illustration til Fabricius: *Illustreret Danmarkshistorie for Folket*, 1854. Monumentet for landboreformerne var allerede i samtiden ofte gengivet, ligesom dets symbolske indhold blev beskrevet. De fire hjørnefigurer af hvidt marmor symboliserer vigtige dyder: Troskab med hund, borgerdyd med egekrans, agerdyrkningsflid med overflødigehorn og tapperhed med Hercules' løveskind. På siderne to medaljoner med retfærdighedens genius og Danmark, der frigør en slave. Budskabet er klart: Danmark er en retfærdig stat, der sørger for sine borgeres personlige frihed og til gengæld kan regne med deres trofasthed. Frihedsstøtten er udført efter et udkast af maleren og arkitekten Nikolaj Abildgaard i samarbejde med flere billedhuggere, og står stadig for mange som symbol på danskernes rettigheder og pligter i forhold til staten. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

bondesamfundet med reformerne, men eksistensen af sociale modsætninger inden for landsbyerne blev kun i ringe grad behandlet i 1800-årenes litteratur om landboreformerne.³⁴

Mytens betydning

Myten om landboreformerne fik meget stor betydning for udviklingen af

dansk national selvforståelse. De danske reformer blev gennemført i samme årti som Den franske Revolution og er blevet opfattet som udtryk for en særlig dansk handle måde og mentalitet – en stille, rolig evolution i modsætning til dramatiske, voldelige revolutioner ude i Europa, hvor omformningen af det gamle bondesamfund foregik voldsomt og med store menneskelige omkostninger. Dette gælder både Preussen, England, Frankrig og Rusland.

I Danmark derimod, således lyder myten, blev udviklingen bestemt af store personligheder, kronprinsen og ædle godsejere, der handlede i overensstemmelse med humanitetens bud og oplysningstidens idealer. Denne opfattelse blev understøttet af et monument, Frihedsstøtten, der blev rejst over landboreformerne allerede i 1792. Her står en indskrift om, at kongemagten gennem reformlovgivningen har sikret, at bonden kan blive en respekteret, ligeværdig, forsvarsvillig og driftig borger. Denne fortolkning af reformerne har været med til at forstærke den store kongetroskab, som var udbredt i bondebefolkningen gennem hele det 19. århundrede.

Opfattelsen af landboreformerne som *reformer fra oven* har været dominerende gennem hele 1800-årene. Denne fortolkning var i højsædet ved de to store jubilæer for landboreformerne, som afholdtes i 50-året for stavnsbåndets løsning i 1838 og 100-året i 1888. Jubilæet i 1838 foregik under auspicer af Frederik 6., der som ung kronprins havde gennemført landboreformerne. I 1838 var han fortsat enevældig monark og forsøgte nu ihærdigt at undertrykke den voksende liberale opposition. Københavns Universitet kunne derfor ikke være ramme om en række festforelæsnings af N.F.S. Grundtvig, fordi man frygtede, at Grundtvig ville ytre ønske om frihed og folkestyre til afløsning af enevældens ufrihed og embedsmandsvælde.

Også ved jubilæet i 1888 var der besvær med at få myten om bondens frihed og ophøjelse til ligeværdig borger til at passe til den aktuelle politiske debat. På dette tidspunkt foregik en indædt forfatningskamp i Danmark. Striden stod mellem den reaktionære regering – ledet af en godsejer og kraftigt støttet af kongen – og partiet Venstre, som krævede parlamentarisme og udvidelse af valgretten. Flere af de videnskabelige bidrag om landboreformerne lagde derfor vægt på reformperiodens frihedstanker, men undgik behændigt at trække en direkte forbindelse til samtidens debat om frihed og politiske reformer.

Landboreformerne i skolebøgerne

I alle skolebøger gennem 1800-tallet er landboreformerne beskrevet i positive vendinger og tillægges stor betydning. Vurderingen bliver endnu mere positiv, jo længere man kommer på afstand af begivenhederne, for det kræver en vis afstand i tid, før en mytologisering for alvor kan slå igennem. Dette forhold kan belyses med citater fra to historie bøger fra begyndelsen og slutningen af 1800-årene:

E. Munthes *Læse- og Lærebog i Fædrelandets Historie for Begyndere og Ustuderede* udkom i 1806. Den slutter med en beskrivelse af reformpolitikken – som på dette tidspunkt var gået i stå, uden at reformarbejdet var afsluttet. Munthe fremhæver, at der fra 1780'erne var sket mange og vigtige forbedringer for bondestanden og agerdyrkingen. Stavnsbåndet var ophævet, dyrkningsfællesskabet afskaffet, hoveriet fastlagt og bonden fritaget for godsejerens hårde og vilkårlige straffe: »Overalt synes nationen i de sidste tyve år at have fået mere liv, kraft og virksomhed, ligesom den ved

regeringens retfærdige, vise og urokkelige grundsætninger ej alene har håndhævet sin selvstændighed, men endog har erhvervet sig nogen vægt og anseelse blandt Europas øvrige stater».

I slutningen af 1800-tallet kom reformerne til at stå i et endnu mere lysende skær, og bøndernes forhold før reformerne i et endnu mørkere. Et typisk eksempel på denne udvikling i skolebøgernes fremstilling er V.A. Blochs *Lærebog for Realskoler og høje Borgerskoler* fra 1878, der kom i flere oplag resten af århundredet. Beskrivelsen af tiden før reformperioden indleder han således: »*Den danske bondestand levede dengang i en elendighed, hvorom man i vore dage næppe kan gøre sig nogen forestilling. Fængslet så godt som hele livet til det sted, hvor han var født, stod bonden aldeles retsløs over for herremanden. Denne kunne udskrive hvilken karl, han ville, til soldat, pånøde bonden selv den mest forfaldne fæstegård og atter jage ham ud af den under intetsigende påskud; til enhver tid kunne bonden tilsiges til hovarbejde på hovedgården, hvoraf følgen blev, at bondejorden dyrkedes uselt og ofte næppe kunne yde det nødvendige til familiens underhold».*

Men så gennemførte kronprinsen, bistået af ædle reformatorer reformværket, og en ny tid oprandt. Bloch sammenfatter dens resultater således: »*Med disse forordninger lagdes grunden til det umådelige opsving i velvære og oplysning, som senere er indtrådt over hele landet.(...) Den følgende år-række blev en overordentlig lykkelig tid for vort fædreland. Afset fra en kort (4 ugers) krig med Sverige i året 1788 blev freden opretholdt lige til århundredets slutning, så udviklingen kunne fortsættes uforstyrret, mens det øvrige Europa var indviklet i de franske revolutionskrige».*

Landboreformerne i kunsten

I tiden 1792-97, kun ganske få år efter gennemførelsen af landboreformerne, blev der i København rejst et monument over dette lovværk, Frihedsstøtten. Monumentet blev allerede i samtiden kendt gennem forskellige tryk (fig. 12). Den 15 meter høje obelisk er omgivet af fire kvindefigurer symboliserende troskab, borgerdyd, agerdyrkningsflid og tapperhed. På foden er der to medaljoner med motiverne *Trældom afskaffes* og *Retfærdighedens genius*.³⁵ Det nationale monument står stadig på sin plads og kendes af de fleste danskere. Initiativet til opstillingen kom fra det københavnske borgerskab, der ønskede en »*æresstøtte for kongens velgerninger mod den hæderlige bondestand*«. Såvel Frihedsstøtten i sig selv som de mange gengivelser og beskrivelser af den bestyrkede myten om den nådige konge, der gav sine trofaste bønder deres velfortjente frihed.

Netop kongens rolle i reformerne var et af motiverne for maleren C.W. Eckersberg, da han fik bestilling på en række store repræsentative historiemalerier til det genopførte Christiansborg Slot i 1830'erne. Billedet *Danske bønder takker ved Frihedsstøtten Frederik 6. for stavnsbåndets løsning* (fig. 13) blev et af den højt ansete kunstners mest kendte malerier, men inden det sidste penselstrøg var sat, nåede emnet at give ham en del ærgelser. Den første ide til billedet, som var en konstrueret situation og altså regulær iscenesættelse af historien, blev forkastet. Eckersberg havde forestillet sig en delegation af bønder, der blev modtaget af kongen og kronprinsen i tronsalen for at takke for friheden. Forslaget blev forkastet, da man mente, at det ville være utænkeligt, at bønderne fik foretræde på slottet.

Eckersberg fik i stedet godkendt en version, hvor situationen foregik ved Frihedsstøtten, og som han senere

Fig. 13. C.W. Eckersberg (1783-1853): Danske bønder takker ved Frihedsstøtten Frederik 6. for stavnsbåndets løsning. Maleri 1844. 38,5 x 28,5 cm. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot. Billedet er en gentagelse af det ikke-flytbare monumental-maleri, som Eckersberg i 1839 havde færdigt til udsmykning af trongemakket på Christiansborg Slot. Med Frihedsstøtten som markant og betydningsladet staffage mødes kongemagten og folket i en situation, hvor afstanden mellem dem er tydelig. Det offentlige i scenen forstærkes i denne version af motivet af, at borgere i baggrunden observerer optøret. Eckersberg markerede med den oprindelige titel: En hentydning til Stavnsbaandets løsning under Christian den 7., at hændelsen var konstrueret. Også tårnet af det første Christiansborg, der brændte i 1794, ses i baggrunden, på trods af at Frihedsstøtten først stod færdig i 1797. Foto: Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.

gentog i et mindre billede. Christian 7. og kronprinsen rider med følge forbi monumentet, hvor en større gruppe bønder har taget opstilling for at takke med hattene ydmygt i hænderne. Respekten for kongemagten er også markeret ved afstanden mellem de høje herrer til hest og folkets repræsentanter. Ligeledes er det intime gemak på slottet udskiftet med en offentlig plads.

Heller ikke denne version slap dog for kritik, da nogle mente, at bønderne ikke viste deres taknemmelighed og glæde tydeligt nok. Billedet hører i det hele taget ikke til blandt kunstnerens

bedste, og bønderne forekommer teateragtigt karikerede. Hverken kritikken eller det faktum, at Eckersberg ikke lagde skjul på, at situationen var konstrueret, har dog forhindret, at motivet er blevet det mest kendte billede på stavnsbåndets løsning. Han forstod nemlig at fortolke myten, som vi den dag i dag gerne ser den: kongen og kronprinsen i helterollerne sammen med det taknemlige folk.³⁶

Reformerne, som Frihedsstøtten og Eckersbergs malerier forherliger, er i tidens løb sat i skarpt relief af illustrationer, der viser elendigheden i tiden før landboreformerne. Især i 1800-tal-

Fig. 14. Anonym: Bonde på træhest. Xylografi 1842. 80 x 116 mm. Illustration til Frolund & Flinchs Almanak 1842, også gengivet i Billedbog for Børn 1843. Bøndernes forhold før landboreformerne blev i 1800-tallet ofte skildret som nærmest umenneskelige: Bonden plages på træhesten. Hans kone vrider hænder i fortvivelse, barnet græder, og de onde ler overmodigt. Oplysningstidens frihedsidealer og demokratiske tendenser kunne styrkes af sådanne skræmmebilleder, og bønderne blev mindet om, at de skulle være taknemmelige for de nye tider. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

let var der mange eksempler på trykte illustrationer med uskyldige bønder, der blev straffet af herremændene og deres onde håndlangere (fig. 14). De populæreste motiver viste bønder, der pintes og plagedes på træhesten – en straf, der i virkeligheden nok var sjældnere brugt end de mange illustrationer og beskrivelser af torturen lader tro! Disse billeder forstærkede myten om reformernes store betydning for bondefrigørelsen – uden at det overhovedet var nødvendigt at sætte ord på.

Myten om det hæderfulde nederlag i 1864-krigen

I midten af 1800-tallet var Danmark to gange i krig med tyske stater.³⁷ Den første slesvigske krig 1848-50, kaldet Treårskrigen, var en borgerkrig inden for det danske rige. De slesvig-holstenske oprørere fik støtte fra tyske stater, især fra Preussen. Danmark vandt denne krig, men på grund af stormagternes indblanding kom der ikke en varig fredsløsning.

Internationale aftaler af 1851-52 gav imidlertid de tyske stater mulighed for indblanding i danske forhold. Dette benyttede Preussen sig af i 1863, da den danske rigsdag havde vedtaget den såkaldte novemberforfatning, en fri fælles grundlov for kongeriget og Slesvig. Preussen og Østrig krævede øjeblikkelig annullering af den nye forfatning. Da dette krav ikke kunne imødekommes straks, brød den anden slesvigske krig ud. Krigen begyndte den 1. februar 1864. De danske tropper kæmpede tappert mod den store overmagt, først ved Mysunde, Danevirke og Sankelmark, senere ved Dybbøl, som blev erobret den 18. april efter en langvarig belejring og et heltomdigt dansk forsvar.

Efter en forgæves fredsforhandling

og endnu et militært nederlag på Als måtte Danmark indgå en hård fredsslutning: Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg måtte afstås til sejrherrene. For hele den danske nation – og ikke mindst for de kongetro slesvigere – var dette en stor ulykke.

Realiteterne bag myten

Det danske rige, den danske helstat, bestod fra 1815 af kongeriget og de tre hertugdømmer Slesvig, Holsten og Lauenborg. Den nationale vækkelse, som begyndte fra sidste halvdel af 1830'erne, bevirkede, at befolkningerne i Lauenborg og Holsten følte sig forbundne med andre tysktalende folk. I den sydlige del af Slesvig følte hovedparten af befolkningen sig mere knyttet til holstenerne end til befolkningen i kongeriget, mens hovedparten af befolkningen i den nordlige del opfattede sig som danskslesvigere og forbundet med befolkningen i kongeriget.

Grænsen for den danske helstat gik således langt sydligere end grænsen for det danske folk (dvs. dansksindede borgere). Dette var en af hovedårsagerne til, at der i 1848 opstod en borgerkrig inden for den danske helstat. Denne første slesvigske krig varede til årsskiftet 1850/51. Den skyldtes, at slesvig-holstenerne ønskede en fælles grundlov for de to hertugdømmer samt Slesvigs indlemmelse i Det tyske Forbund, mens den danske regering ville skabe en fælles grundlov for kongeriget og Slesvig og give Holsten sin egen grundlov uden den nære forbindelse til Slesvig.

Efter den første slesvigske krig indgik Danmark i 1851-52 aftaler med stormagterne om ikke at knytte hertugdømmet Slesvig nærmere til kongeriget end til hertugdømmet Holsten. I kongeriget var der i 1849 indført en fri forfatning. Den kunne dog ikke omfatte hertugdømmerne på grund af bor-

gerkrigen, og efter krigen genoprettedes her det gamle styre med enevælde. Den danske regering forsøgte i 1852-63 forgæves at skabe en fælles helstatsforfatning, der kunne godkendes – både af det danske folk og af det tyske forbund, som Holsten var medlem af siden 1815. Men disse bestræbelser mislykkedes på grund af tysk obstruktion.

I 1863 opgav den danske regering at forsøge at skabe en fælles forfatning for alle dele af helstaten og gennemførte i stedet for i november 1863 en fælles forfatning for kongeriget og Slesvig, mens Holsten og Lauenborg blev lovet egen forfatning, hær og administration. Dette var imidlertid et klart brud med aftalerne fra 1851-52 og bragte Danmark på kollisionskurs både med de tysksindede indbyggere i det sydlige Slesvig og med Holsten og de tyske stater. Den danske regerings brud på indgåede aftaler og dens manglende dømmekraft var således medvirkende til udbruddet af den anden slesvigske krig i 1864.

Den danske hær tog i januar 1864 opstilling ved Danevirke, den sagnomspundne gamle oldtidsvold, som i 1861 var blevet udbygget til et ca. 15 km langt forsvarsanlæg med jordvolde og skanser, befæstet med kanoner. Der skulle bruges ca. 60.000 mand til at sikre denne stilling, og forsvaret kunne i realiteten kun lade sig gøre, når der ikke var langvarig frost, da sumpområderne på fløjene skulle hindre, at stillingen kunne omgås. Ingen af disse helt afgørende betingelser for forsvaret var til stede, da der var hård vinter ved krigens udbrud og kun 38.000 mand til forsvaret.

For at undgå at de danske tropper blev omringet og indesluttet i stillingen, traf overgeneralen efter få dages forløb beslutning om straks at rømme Danevirke og trække hæren tilbage; én del gik til Dybbøl Skanser, og resten drog op i Jylland. Denne – set fra et militært synspunkt – rigtige beslut-

ning vakte sorg og harme både i den danske regering og i befolkningen. Så meget desto mere vægt blev der derefter lagt på forsvaret af Dybbøl Skanser i Nordslesvig.

Denne flankestilling blev hurtigt belejret af preussiske tropper. De var i klart overtal i forhold til de danske tropper og havde desuden stor fordel af at have riflede kanoner, hvormed de kunne beskyde skanserne på Dybbøl. De ledende danske generalstabsofficerer ønskede at foretage en tilbagetrækning i ro og orden, før de tyske tropper stormede stillingen. De mente, at et militært nederlag ville være uundgåeligt på grund af styrkeforskellene. Det danske artilleri ophørte reelt at fungere fra den 9. april og kunne således ikke besvare den vedvarende beskydning fra de preussiske kanonbatterier.

De preussiske tropper gravede løbegrave foran skanserne, så de i midten af april lå i en afstand af kun ca. 250 meter fra skanserne. De danske forsvarsstyrker havde betydelige tab hver dag, selvom de ikke var i åben kamp. Modstandskraften i den danske hær var i midten af april ved at være på bristepunktet. Den 15. april var der således tilløb til en omfattende lydighedsnægtelse blandt de danske soldater, der skulle marchere fra Als til Dybbøl.³⁸ Deserteringer især af det slesvigske mandskab blev af overkommandoen anset for et så stort problem, at man måtte udskille ialt 1.700 mand til at danne arbejdsbataljoner i Fredericia og på Als.

Den 18. april 1864 stormede de preussiske belejringstropper Dybbøl Skanser; forud for stormen gik 6 timers heftigt bombardement, og skanserne havde været under systematisk beskydning fra 2. april. Alligevel blev der ydet et energisk forsvar fra dansk side. Men efter knap 4 timers kampe var stillingen erobret, og de danske tropper måtte trække sig tilbage til Als med et

Fig. 15. Anonym: Parti af Danevirke med en af de nye Skanser, Thyras Vold og Valdemarsmuren. Xylografi 1863-64. 17 x 24 mm. Illustration fra Illustreret Tidende 10. januar 1864. Museet på Sønderborg Slot. Illustrationer som denne var sammen med skrevne reportager medvirkende til at give befolkningen indblik i de vilkår, soldaterne kæmpede under. Den sagnomspundne oldtidsvold, Danevirke, havde alle danskere hørt om, og troen på dens uovervindelighed var udbredt i alle befolkningslag. Så meget desto større var fortvivlelsen og vantroen, da Danevirke blev rømmet uden kamp og den danske hær trak sig tilbage til Dybbøl. Det hæderfulde nederlag manglede, og helt grundløse beskyldninger om forræderi svirrede! Foto: Museet på Sønderborg Slot.

Fig 16. Anonym: Første Infanteriregiment i Haandgemæng med Regiment Martini den 6. Februar 1864. Xylografi 1864. 165 x 240 mm. Illustration fra Illustreret Tidende 1864. Museet på Sønderborg Slot. Under tilbagetrækningen fra Danevirke kom de danske tropper i fægtning med forfølgerne. Mellem Oversø og Sankelmark syd for Flensborg var der en kamp med betydeligt tab både af danske og østrigske soldater. Billeder som dette styrkede befolkningens medleven i krigen og blev hurtigt udbredt gennem Illustreret Tidende og Illustrirte Zeitung. Begge tidsskrifter havde egne tegnere med ved fronten. Herfra sendte de skitser til København og Berlin, hvor de blev omsatte i xylografer, datidens massemedium. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

tab på over halvdelen af styrken. I alt 4.800 mand manglede, heraf var ca. 2.900 taget som fanger og resten var faldne, sårede eller savnede.

Der var allerede før stormdagen aftalt våbenhvile og fredsforhandlinger i London. Resultatet af stormen fik ingen indflydelse på disse forhandlinger. Her blev det danske militære nederlag imidlertid fulgt af et diplomatisk nederlag. På konferencen foreslog England en deling af Slesvig. Også Preussen fremsatte forslag om Slesvigs deling, eventuelt efter en vejledende folkeafstemning. De danske modforslag om en langt sydligere delingslinje kunne Preussen og Østrig ikke gå ind for. Våbenhvilen løb ud, og krigen brød derfor ud igen. Efter et nyt militært nederlag måtte Danmark acceptere særdeles barske fredsbetingelser. Al tale om en deling af Slesvig og en vejledende folkeafstemning blev nu afvist af de tyske forhandlere, som forlangte, at alle tre hertugdømmer skulle afstås til sejrherrene. Det betød, at den danske helstat blev reduceret med 1/3 af sit areal og 40% af befolkningen.

Fredsslutningen i 1864 beseglede helstatens undergang. Forbindelsen mellem Slesvig og Holsten og det danske kongerige havde bestået i århundreder, men den blev nu med ét slag overskåret. For hovedparten af hertugdømmernes indbyggere følte dette dog som en befrielse, fordi nationale, politiske og sociale spændinger allerede havde sprængt helstaten på det indre plan. Nu blev sprængningen en realitet også på det ydre, statspolitiske plan. Men for de dansktalende og dansksindede indbyggere i det nordlige Slesvig følte adskillelsen fra Danmark som en stor ulykke. Deres ønske om at blive indlemmet *helt og fuldt* i kongeriget opstod imidlertid først, da alternativet – indlemelse i Preussen – var uundgåeligt.³⁹

Mytens betydning

Hurtigt efter krigen opstod der en heroisering af kampene, ikke mindst af stormdagen. Det skyldtes, at man efter krigen fokuserede på de danske troppers indsats den 18. april – og valgte at se bort fra krigens årsager og forløb i øvrigt. Mindet om den danske hærs pligtopfyldelse og kampvilje på trods af den håbløse situation blev til trøst og opmuntring for den danske nation. Billedet af det lille land, der med ryggen mod muren kæmpede helt modigt mod en stor overmagt, var egnet til husvælelse og opbyggelse i tiden efter 1864. Der var derimod intet opbyggeligt i at fastholde erindringer om, at krigen kom som følge af stor naivitet og mangel på realitetssans i hele den danske befolkning, ikke mindst hos de ansvarlige danske politikere.⁴⁰ Under selve krigen udviste regeringen inkompetence, og det var ikke styrkende for den nationale stolthed at overveje hvor mange menneskeliv, der kunne være sparet, hvis regeringen ikke hårdnakket – trods sund fornuft og alle militære råd – havde krævet Dybbølstillingen fastholdt til det yderste.⁴¹

I de to første årtier efter 1864 lykkedes det at få vendt det knusende nederlag og den i militær og politisk henseende betydningsløse kamp den 18. april til at være et hæderfuldt nederlag, der kunne give næring til en national genrejsning af det stærkt reducerede land. Ved 25-årsdagen for nederlaget i 1889 skrev Johs. Helms et digt om kampen i 1864, som fint afspejler den danske fortolkning af krigen:

»Dybbøls kam som Thyres led blev vor
helligdom;
Dåd som der blev øvet, end synger
Danmark om.
Fod for fod sank i blod
Danmarks fanevagt,
aldrig Danmark glemmer ofret,
I har bragt«. ⁴²

Fig. 17. Niels Simonsen (1807-85): Episode af Tilbagetoget fra Dannevirke 5.-6. Februar 1864. Litografi 1885. 280 x 455 mm. Udgivet af tidsskriftet Vort Forsvar. Museet på Koldinghus. Billedet blev udgivet som løsarik til illustration af artikel af Wilhelm Dinesen: Fra Dannevirke. Forlægget for dette meget kendte tryk er et monumentalmaleri på Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. Niels Simonsen udførte to monumentalmalerier med tappert kæmpende danske soldater, der er sande helte – selv i nederlagets stund. De gjorde, hvad de kunne – og mere til. På billedet ses de slæbende en tonstung kanon fra Danevirke i sikkerhed for fjenden. Gennem talrige reproduktioner og udgivelser i form af pulspil og dukketeater-kulisser blev Simonsens fortolkning af det hæderfulde nederlag fastholdt i erindrungen. Foto: Museet på Koldinghus.

Samme heroiske tone genfindes overalt på offentlige steder, hvor krigen bliver mindet. På en mindetavle for 1864-krigen i Lyngby kirke på Sjælland er der en indskrift, hvor de faldne soldater taler manende til de levende:

*»Græd ej for os, thi vi har været tro,
Guds kys har lukket vore vunder røde.
Men brister under folkets håbets bro,
og synker Dannebrog for ørnens klo,
da græder for de levende de døde«.*⁴³

Forestillingen om det hæderfulde nederlag i 1864-krigen kom til at spille en væsentlig rolle i den kollektive erindring, fordi denne fortolkning af krigens forløb styrkede troen på danskhedens indre værdier. Kampene på Dybbøl blev således ikke til et symbol på en glørværdig kamp, men til et

billede på en trofasthed ud over alle grænser. Denne forestilling er blevet så fastgroet, at de fleste historiske værker om krigen har fortiet, at den danske hær var på bristepunktet af sin kampevne.

1864-krigen var med til at bestyrke danskerne i opfattelsen af tyskerne som ekspansionslystne og undertrykkende. Mange danske frygtede, at det var umuligt for landet at overleve efter 1864 – og der var virkelig fare for landets beståen. Men Danmark klarede omstillingen til at være en lille, men alligevel selvstændig stat. Forestillingen om en stærk og rænkefuld tyskhed, der var parat til at opluge danskheden, var blevet udbredt under den første slesvigske krig og blev styrket under 1864-krigen. Undertrykkelsen af de dansksindede nordslesvigere ef-

ter 1864 var med til at befæste denne opfattelse og bevirkede, at tyskerne vedblev at være fjendebillede for danskerne gennem mere end ét århundrede. Danmark er herved blevet en af de – ikke så få – stater, som mindes sine nederlag fremfor sine sejre. Nederlag rummer fjendebilleder, og derfor er erindringen om nederlag bedre egnet til at fremme det nationale sammenhold end erindringen om sejre.

Nederlagets dag, den 18. april 1864, blev til en dansk national mindedag og er fortsat med at være det – ikke blot frem til 1914, men endnu i dag. Dybbøl Skanser og Dybbøl Mølle, der ligger midt i kampområdet, er blevet til et af de stærkeste danske nationale symboler. Den 18. april sælges der over hele landet velgørenhedsmærker med Dybbøl Mølle til fordel for Grænseforeningens arbejde i det tabte Sydslesvig.

1864-krigen i skolebøgerne

Allerede sidst på året 1864 udkom en historiebog, der skildrede krigen. Det var den fremtrædende nationalliberale historieprofessor C.F. Allen, som udsendte en ajourført dansk udgave af sin tysksprogede *Lehrbuch in Dänemarks Geschichte*. Lærebogen var beregnet til undervisning i gymnasierne i den danske helstat, hvor tysk var undervisningssproget i hertugdømmerne. Afsnittet om krigen er skrevet under indtryk af nederlaget, og dette kommer klart frem. Allen indleder med at skildre, at krigens udbrud især skyldtes tronskiftet i Danmark (Frederik 7. døde i november 1863, og Christian 9. besteg tronen), og dette fik en fjendtlig bevægelse til at fiske i rørte vande. Allen fortsætter: »Krigen, som længe havde truet, stod nu for døren. Det danske folk og den danske regering havde imidlertid længe med frejdighed imødeset denne kamp for nationens ære, ret og selvstændighed. (...) Om be-

siddelsen af Dybbølstillingen og Als kom den egentlig afgørende kamp til at dreje sig. Preusserne havde en afgjort overlegenhed i troppetallet og deres fortrinlige artilleri, men den danske soldat forsvarede med et urokkeligt mod, som vakte fædrelandets taknemlighed og Europas beundring, i flere måneder den plads, hvorpå han var stillet. Den 28. marts forsøgte fjenden en storm, men blev med stort tab kastet tilbage. Endelig den 18. april lykkedes det ham efter den blodigste kamp at sætte sig i besiddelse af Dybbølværkerne, som nu ikke længere kunne kaldes værker eller skanser, men ikke var andet end sammenskudte grushobe«.⁴⁴

Tekster som denne var lindrende salve for den sårede nationale stolthed, og helt på linje med denne skildring var skolebøgerne i perioden frem til 1914. I Tangs historiebog fra 1871 skildres stormen på Dybbøl i korte, men billedskabende ord: »Efter lidelsesfuldt at have udholdt en ti ugers håbløs belejring med beundringsværdig sejhed blev Dybbøl taget med storm, og tropperne trængt tilbage til Als«.⁴⁵

I en meget benyttet lærebog for almueskolen af M. Rasmussen er beskrivelsen af krigen dramatisk og medrivende. Tilbagetoget fra Danevirke skildres således: »I høj grad sørgelig var dette tilbagetog og dets lige findes ikke i Danmarks årbøger. Mangan dansk soldat forlod med tårer Danevirkeskanserne«. Kampen i de sammenskudte skanser på Dybbøl skildres udførligt: »Og skønt der ingen dag gik forbi, uden at fjendens granater dræbte eller lemlestede et antal af vore krigere, veg disse dog ikke, men blev standhaftigt på deres post. Kun éngang, siges det, tabte de menige soldater tålmodigheden. »Før os, sagde de, ud i åben mark med tyskerne, og lad os ikke her nedskydes til ingen nytte«. Omsider da skanserne var næsten jævned med jorden, gik hele den tyske hær løs på stillingen den

Fig. 18. Vilhelm Rosenstand (1838-1915): 8. Brigades Modstød ved Dybbøl. Maleri, olie på lærred ca. 1893. 70 x 102 cm. Lolland-Falsters Kunstmuseum, deponeret på Museet på Sønderborg Slot. Forarbejde til monumentalmaleri fra 1894 på Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot. Kunstneren deltog selv i krigen som dansk soldat og gengiver en scene under stormen på Dybbøl Skanser den 18. april 1864. 8. Brigade ydede modstand, selvom de vidste, at overmagten var for stor, og at de var dømt til at tabe. Den uudtalte betydning i maleriet er udtrykt i en sang fra 1867: "Kæmp for alt, hvad du har kært, dø, om så det gælder! Da er livet ej så svært, døden ikke heller". Den heroiske holdning, som her udtrykkes, er karakteristisk for mange af de billedkunstneriske fortolkninger af 1864-krigen. Soldaterne i de forreste rækker har i øvrigt stærkt individualiserede ansigtstræk, og mange af dem er egentlige portrætter. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

18. april om formiddagen, og vore [soldater] måtte under idelig fægtning og med stort mandefald drage tilbage til Als; dog kom Dybbølbjerg først i fjendens magt efter den mest heltemodige modstand fra skansernes besætning, og mangen brav dansk mand valgte her døden i stedet for at overgive sig.⁴⁶

1864-krigen i kunsten

Krigen var naturligvis et emne, der optog mange af tidens kunstnere. Både under krigen og i årene derefter blev der produceret utallige illustrationer med scener fra slagmarken – scener, der optog hele nationen og sved i hjerterne. Der findes et væld af både hur-

tigt udførte øjebliksskildringer og beskrivelser af kampene (som f.eks. fig. 15 og 16), og et antal malerier har fundet vej til museer og andre samlinger. Disse billeder er gennem tiden publiceret i stort omfang, og har været stærkt medvirkende til at fastholde danskernes bevidsthed om den for nationen så fatale krig.

De allerfleste af samtidens kunstnere var direkte berørte af krigen – også udover at det var tidens store emne. En del af dem deltog selv i kampene, andre mistede nære venner og familiemedlemmer. Atter andre, som den kendte historiemaler Otto Bache, der i årevis beskæftigede sig med motiver fra krigen, var dybt påvirkede af, at de ikke havde haft mulighed for at

deltage i kampene og slås for fædrelandet.⁴⁷

Det nok mest kendte billede på krigen er et samtidigt maleri af Niels Simonsen, der viser tilbagetrækningen fra Danevirke – oldtidsvolden, der var udbygget til fortsat at modstå fjender (fig. 17). Billedet må ses som en reportage, der glorificerer krigens virkelige helte, og maleriet blev allerede kort tid efter færdiggørelsen mangfoldiggjort som tryk. Motivet kom dermed ud på tusindvis af stuevægge, mens det sviende nederlag stadig lå som en chokbølge over nationen. I maleriet kommer vi tæt på de danske helte, der i en sidste kraftanstrengelse redder en kanon. Begivenheden var præget af udmattelse og meget dårligt vejr, og de store anstrengelser skildres neddæmpet i Simonsens fortolkning, der fokuserer på heltedyrkelse. Godt nok slider de, men det foregår i god ro og orden uden panik og (for meget) snavs på tøjet.

Blandt de ligeledes berømte og ofte gengivne malerier fra krigen er Vilhelm Rosenstands' 8. Brigades Modstød ved Dybbøl (fig. 18), som først blev malet omkring 1895. Billedet fokuserer på de danske soldaters kampvilje og mandsmod på trods af den næsten håbløse situation. Maleriet viser et kraftigt dansk forsøg på modangreb under den preussiske storm på Dybbøl skanser den 18. april 1864. Det ligner for så vidt hundredvis af andre bataljemalerier, der kan opleves i museer verden over. Brigaden er skildret heroisk som viljefaste individer med stærk fremdrift, og ingen kan tvivle på, at de yder alt. Men danskerne ved, at det er optakten til et ærefuldt nederlag med mange døde og sårede.

I 1878 blev Frederiksborg Slot genrejst efter branden i 1859, og her blev oprettet Det nationalhistoriske Museum, som skulle være et bidrag til den nationale og moralske genrejsning efter nederlaget i 1864.⁴⁸ Gennem historiemalerier skulle museet belyse de

vigtigste begivenheder i danmarkshistorien og kaste lys over den nationale og historiske udvikling. Der blev lavet et heltegalleri over officerer fra de to slesvigske krige, men med hovedvægt på den sejrige krig 1848-50. Fra 1864 startede museet med at bestille portrætter af de ledende officerer fra to af de mest glørværdige slag, kampen ved Sankelmark og søslaget ved Helgoland. Fire af de store generalsportrætter var malet til én bestemt sal og udført i monumentalstørrelse. De kunne derfor ikke flyttes og var gennem årtier med til at hindre, at der blev plads til den nyere tid i Det nationalhistoriske Museum.

De mange skildringer i pressen fra livet ved fronten og xylograferne i *Illustreret Tidende* gjorde krigsbegivenhederne kendte, næsten før blodet var størknet på de sårede i slagene. De fik indflydelse på de malerier, der blev malet, både umiddelbart efter krigen og flere årtier. De bærer præg af krigsreportagen i deres naturalistiske skildringer, der går psykologisk tæt på heltene.

Myters nødvendighed og begrænsning

De danske nationale myter har nogle fællestræk. Først og fremmest har de alle haft en legitimerende funktion. En myte kan kun overleve i skolebøgerne gennem 3-4 generationer, hvis den konkrete fortælling refererer til nogle af tilværelsens grundvilkår, f.eks. kampen mellem det gode og det onde. De nationale myter har som grundfortællinger været konstituerende for samfundet, derfor har de også – trods al kildekritik – været så utrolig livskraftige.

De nationalromantiske strømninger, der prægede dansk kunst og kultur gennem 1800-tallet, har haft efterdøn-

NIELS EBBESEN

FILM 1995

Fig. 19. Niels Willum: Grev Gerhards sidste stund. Postkort 1995. 105 x 150 mm. Museet på Sønderborg Slot. Motivet er en drejebogstegning til filmen *Allesjælesnat*, hvor historien om Niels Ebbesen kædes sammen med modstandsbevægelsen i tiden under den tyske besættelse. En række af instruktørens Niels Willums arbejdstegninger til drejebogen er udgivet som postkort. Filmen og udgivelsen af postkortserien viser, at myten om Niels Ebbesen også kan fænge blandt nutidens danskere. Willums fremstilling er mere actionspræget end ældre gengivelser af samme motiv, men hovedtendensen er dog den samme: Niels Ebbesen og hans mænd gjorde blot det, som fædrelandssindede mænd burde gøre. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

ninger frem til nutiden. Undertiden har det været som parafraser over de nationale stemninger og nytolkninger af kunstværkerne, og til andre tider er det sket i direkte opposition til visionerne om national kunst. I løbet af det 20. århundrede er den mest iøjnefaldende del af det nationale mytestof luget ud af skolebøgerne. Af kildekritiske grunde har man fundet det nødvendigt at fjerne det, så risikoen for at

anspore til nationalistiske tilbøjeligheder kunne elimineres. En uundgåelig følge blev en fortrængning af de »store« nationale myter i skolebøger og inden for almindelig dannelseslitteratur.

Men på tærsklen til det 21. århundrede kan man opleve, at unge danske kunstnere påny tager disse temaer op, f.eks. Niels Ebbesen og 1864-krigen (fig. 19). Nationale strømninger og politisk ukorrekte nationalistiske ten-

denser vinder frem overalt i Europa. Dette *kan* være et faresignal – men er det ikke nødvendigvis. Myter kan bruges både positivt og negativt. De kan fremme uviljen mod de andre, men de kan også styrke et folkeligt fællesskab til almenvællets fremme.

Fortolket positivt er myter udtryk for længsel efter at opleve mening og sammenhæng i tilværelsen. Fortolket negativt er myter udtryk for skønmaleri og ønsketænkning. Myter skal ikke fortællendes som eksempler på gamle løgnehistorier eller vore forfædres nai-vitet. På den måde vil de kun tjene til at fremhæve os selv og nutiden. De fleste nutidige historikere ønsker kun at forholde sig til verificerbare kendsgerninger og afviser derfor at beskæftige sig med myter. Dette er forkert, for myter kan være vigtige historiske kilder – dog ikke til faktiske begivenheder, men *kilder til dannelsen og omformningen af individuel og kollektiv historieopfattelse*. Vi kan derfor bruge myterne til at erfare noget om fortiden – men på en helt anden måde, end myterne selv postulerer. Myter fortæller om centrale forestillinger hos mennesker, der levede før os, og deres fortsatte livskraft viser, at de – også for nutidens danskere – rummer mulighed for kollektive identifikationer.

De fem danske myter er knyttet til bestemte lokaliteter og konkrete begivenheder, men de afspejler også en række almenmenneskelige træk og rummer en moral. *Myterne har værdi ved at være i overensstemmelse med danskernes verden* – ikke som den var eller er, men som vore forfædre engang ønskede at opleve den for at få bekræftelse på deres behov for national selv-værd og forståelse af tilværelsen. Dette forhold gælder også for andre nationers myter, og i de europæiske nationer er der mange både parallelle og modstridende myter. Danske og tyske myter har således afgørende forskelle i beskrivelsen af det tyske folk,⁴⁹ men

derfor kan de godt være sande for henholdsvis det danske og det tyske folk.

Myterne giver os således en vigtig nøgle til forståelse af fortiden, men de må aldrig kobles på politiske bestræbelser – uanset hvor rimeligt og agtværdigt formålet kan synes at være. Myten om Thyre og Danevirke bliver først farlig, når den (mis)bruges til at legitimere danske, territoriale krav – og dette er sket flere gange. Vi skal tage myterne alvorligt, men samtidig modstå fristelsen til at bruge dem i aktuelle politiske sammenhænge. Politik skal holdes fra myter, og myter skal holdes fra politik. Så klart kan det ideelle forhold mellem de to verdener beskrives.⁵⁰ Men når myter hverken kan bruges som historiske kilder til belysning af fortiden eller som politiske argumenter i nutiden, hvorfor så beskæftiger vi os så overhovedet med dem? Det gør vi, fordi de som nævnt rummer en anden form for sandhed.

Myter som billeder på *den danske vej*

De fem myter fortæller om så forskellige ting som et forsvarsanlæg, et kors-tog, et tyranmord, en socialreform og et krigsnederlag, men der er alligevel markante fællestræk mellem de fem historier: De afspejler en fast tro på, at den danske nation altid har opført sig anstændigt og rimeligt, og at der har bestået enighed om mål og midler mellem regent og folk. I den danske selvforståelse og mentalitet indgår den opfattelse, at politiske og sociale konflikter i Danmark sædvanligvis er blevet løst på fredelig vis gennem et smukt samarbejde mellem forskellige samfundsgrupper. *Den danske vej* eller *den danske konsensuskultur* er denne opfattelse blevet kaldt. Den medfører, at sociale modsætninger i befolkningen

Fig. 20. Thor Bøgelund (1890-1959): *Stem dig hjem*. Litografi 1919. 920 x 640 mm. Museet på Sønderborg Slot. Pro-dansk plakat fra folkeafstemningen i Slesvig i 1920. De nationale flag blev anvendt som iøjnefaldende virkemidler i en valgkamp, hvor der i høj grad blev talt til følelserne og det ubevidste. Dannebrog blev brugt som symbol på Danmark og nationalt fællesskab i talrige sammenhænge. Det rød-hvide flag, var for danske og dansksindede nordslesvigere synonymt med hjemstavnen. Dette var så indlysende, så det var unødvendigt at skrive: stem dansk. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

overses, og der fremstår et idylliseret konfliktløst billede af fortiden.⁵¹

Myten om Thyre og Danevirke og landboreformerne er prototyper på *den danske vej*. En trussel mod rigets sydgrænse blev afværget ved, at dronningen bad alle voksne mænd om at møde op og befæste grænsen. Der blev sørget for ophold og bespisning, mens arbejdet foregik. Hver landsdel byggede sin del af volden, og opførelsen af Danevirke blev herved til et billede på det samarbejdende danske folk, der »satte ledet i lave«. Landboreformerne blev opfattet som idealistiske reformer, der afspejlede kongens interesse og forståelse for sit folk. Den samme opfattelse præger i øvrigt fortolkningen af revolutionsåret 1848 med afskaffelsen af enevælden og indførelsen af en fri forfatning. Også 1864-krigen er af eftertiden blevet fortolket efter denne model. Krigen var uafvendelig, fordi Bismarck havde brug for Slesvig og Holsten i sin plan for Tysklands samling. Trods et hæderfuldt forsvar, først ved Danevirke og siden ved Dybbøl, måtte danskerne til sidst give op for overmagten. Men nationen havde stået sammen, og derfor var alle i lige grad ramt af ulykkerne.

Det kan måske synes vanskeligere at opfatte myterne om Dannebrog og Niels Ebbesens mord på grev Gert som udtryk for den danske konsensusopfattelse. Men Dannebrog blev opfattet som et fra himmelen nedfaldet flag, der skulle hjælpe danskerne til sejr i korstoget, og det blev i tidens løb til fælles symbol for kongemagten og folket. Smukkere udtryk for forestillingen om fællesskabet mellem de styrende og de styrede findes næppe.

Niels Ebbesen opfordrede ifølge myten på fredelig vis grev Gert til at forlade Jylland. Ofte bliver hans handling i historiebøgerne beskrevet med et citat fra en sang af Steen Steensen Blicher, skrevet til en folkefest i 1846: »Føst næ dær æ nøe pofahr, komme jy-

den ud å dar, men han goer ett ind igjen, fæe de uhn han hå gjent hen«. ⁵² Ud fra denne fortolkning bliver hans gerning alligevel dansk eller rettere et udtryk for den særlige form for kerne-danskhed, som jyderne repræsenterer. Niels Ebbesen opførte sig anstændigt og greb først til våben, da han blev tvunget til det. Hans dåd blev berømmet af hele det danske folk – selv af den fattigste kone, og handlingen førte til rigets samling under Valdemar Atterdag. Fortolket således er også denne myte et sindbillede for dansk enighed og overensstemmelse mellem samfundsklasserne.

Trods mange historiske ukorrektheder ved hver enkelt af myterne har vi som danskere alligevel brug for dem – men kun hvis vi bruger dem til at blive klogere på os selv og ikke på den politiske historie. De fem myter, som her er trukket frem, er ikke blot enkeltstående episoder, men de er også dele af en grundfortælling om danskerne, som har spillet en afgørende rolle for danselshistorien og været med til at give sammenhæng og mening. Myterne rummer vigtige elementer af det næringsstof, hvorfra dansk identitet og selvforståelse har hentet sin grokraft.

Noter:

Artiklen gengives i en forkortet tysk version i udstillingskataloget *Mythen der Nationen*, Berlin 1998. Afsnittene om myterne i skolebøgerne bygger på en gennemgang af alle danske skolebøger, der er udgivet i perioden 1815-1914. Denne undersøgelse blev foretaget i 1997 af mag.art. Ole Stender-Petersen, Virum som forarbejde til udstillingen i Berlin. Det var oprindeligt hensigten at integrere en række læsepulte i udstillingen med citater fra skolebøger fra hver nation. Denne ide blev opgivet undervejs af pladsmæssige grunde.

Det bør bemærkes, at stavemåden i de citerede kilder kan veksle mellem Thyra/Thyre og Dannevirke/Danevirke. Dette er helt uden betydning og viser blot, at der ikke er en fastlagt stavemåde.

- 1 Myterne om Thyre, Niels Ebbesen og 1864 belyser centrale sider ved det dansk-tyske forhold, og ligeledes har forholdet til den store nabo mod syd spillet en vigtig rolle for brugen af det danske flag siden 1840'erne. Kun myten om landboreformerne kan siges at berøre rent danske forhold.
- 2 Dronningens navn staves både Thyre og Thyra, og staveformen har ingen betydning for myten iøvrigt. Det vigtigste værk om denne dronnings betydning for dansk selvforståelse er Leif Ingvorsen: *Myten om Dronning Thyra*, Wormianum 1988.
- 3 Debatten om runeindskriften »*tanmarkaR but*« på den lille Jellingstens sydside har optaget forskere siden 1930-erne. Det er i dag (næsten) almindeligt accepteret, at det betyder »*Danmarks pryd*«. Vedrørende fortolkningen kan henvises til Erik Moltke: *Runerne i Danmark og deres oprindelse*, 1976. Den nyeste debat herom er Birgit Saywer: *Kampen om Thyre Danebod*, *Siden Saxo 1994: 4*, s. 36-41 og Bent Østergaard: *Den Gode, Den Dvaske og Gorm den Gamle*, *Siden Saxo 1995:2*, s. 36-41.
- 4 *Dannevirke* udkom som ugeblad 1838-1851, derpå som dagblad.
- 5 Jørgen Kühl: *Danevirkes sagnverden*, Flensborg 1996.
- 6 Den første udgave af Danebod-visen er på 14 vers, skrevet af den sjællandske præst Laurids Kok og trykt i Peder Syv: *Kæmpevisebog*, 1695. Grundtvig bearbejdede denne sang flere gange, 1816, 1840, 1847 og 1848. Han skrev også selvstændige digte med samme begyndelse og versemål. De her citerede vers er fra 1848-versionen. Sangen omfatter originalens vers 1-6 og 14 og har været trykt i alle udgaver af *Folkehøjskolens Sangbog*. Her citerer efter 17. udgave, 1989, nr. 372.
- 7 Johs. Fibiger: *Mit Liv og Levned*, 1898, s. 221.
- 8 Jørgen Kühl: *Danevirke. Myte, symbol, identitet*, Danevirkegårdsens museumspædagogiske tekster, Flensborg 1992, s. 50.
- 9 A. Fabricius: *Illustreret Danmarks Historie for Folket*, 1854, s. 165f.
- 10 Motivet med Thyre ved Danevirke var også blandt de illustrationer, som Frølich udførte til 1. udgaven af Fabricius: *Illustreret Danmarkshistorie*, 1854-55, men i en anden version, der ikke har været genstand for senere opmærksomhed.
- 11 Citatet er ofte gengivet, senest i *Landskab og Folkeliv*, udstillingskatalog fra Kastrup-gårdssamlingen 1996, s. 8.
- 12 Forarbejder i Frølich-arkivet, Kobberstiksamligen, Statens Museum for Kunst.
- 13 Om begge kunstneres arbejder se Stine Wiell: *Thyra, Königin von Dänemark*, *Slesvigland 4*, s. 106-117.
- 14 H.E. Sørensen: *Genforeningen i dansk digtning*, *Sønderjyske Årbøger* 1995, s. 195-97.
- 15 Jvf. Nils G. Bartholdy i artiklen *Nationalflag*, *Den Store Danske Encyklopædi 4*, 1996, s. 453. Der er dog varierende tolkninger af ordet.
- 16 Niels Bartholdy: *Dannebrog – legende og virkelighed*, Niels Bartholdy m. fl. (red.): *1219 – Dannebrog og Estland*. 1992, s. 6-16.
- 17 Inge Adriansen: *Dannebrog i trængselstider* og Henning Ringgaard Lauridsen: *Dannebrog og danskerne*. Begge er trykt i: *Om Dannebrog jeg ved...*, 1994.
- 18 Et af de tidligste kendte eksempler herpå er flagning ved traktørstedet Bellevue i 1821. Scenen er afbildet på en skydeskive. Se: Thorkild Kjærgaard: *Fremskridtets mænd*, katalog fra Frederiksborgmuseet 1997, s. 19 og 42.
- 19 C. Paludan-Müller: *Sagnet om den himmelfaldne Dannebrogssfane*, 1873, s. 1.
- 20 Som eksempler herpå kan nævnes Købkes maleri *Udsigt fra Dosseringen* fra 1838 i Statens Museum for Kunst og Kræsten Iversens loftsmaleri i tronsalen på Christiansborg fra 1936.
- 21 Der er dog dem, der mener, at tilnavnet kommer af kraftudtrykket »*Ter Tage*«, som kongen skulle have anvendt hyppigt.
- 22 Ove Malling: *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere*, 1777, s. 243-45.
- 23 Adam Oehlenschläger: *Ridderen ved Kulsvierhytten*, 1823.
- 24 *Danmarks Gamle Folkeviser 3*, 1862, s. 476 og 516.
- 25 *Salmonsens Konversations Leksikon 17*, 1926, s. 921.
- 26 Se fig. 19.
- 27 A.D. Jørgensen: *Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie*, 1882, s. 109f. A. D. Jørgensen har også behandlet emnet kildekritisk, bl.a. i *Undersøgelser vedr. Dannebrog* og det danske kongevåben, *Historisk Tidsskrift 6, I*, 1887-88.
- 28 *Omkring et Kunstværk 1*, 1991, Randers Kunstmuseum.
- 29 Se f.eks. *Udstillingsnoter 1*, Randers Kunstmuseum, Randers 1980.
- 30 Ole Feldbæk: *Kongen bød – Enevælden og reformerne*, Claus Bjørn (red.): *Landboreformerne – forskning og forløb*, 1988, s. 12.
- 31 Michael Bregnsbo: *Kongen bød – et stykke demokratisk konsensus-kultur*, *Den jyske historiker* december 1996, s. 21.
- 32 Feldbæk: *Kongen bød*, s. 16.
- 33 Det var naturligvis ikke reformerne alene, der skabte de forøgede sociale skel i landbosamfundet. Befolkningstilvækst kombineret med højkonjunktur var medvirkende årsager.

- 34 I *Danmarks Riges Historie* 5, s. 509f. bliver der dog rettet en skarp kritik mod reformmændenes forsømmelser og manglende forståelse for fremvæksten af et proletariat på landet.
- 35 Karin Kryger: *Frihedstøtten*, 1988.
- 36 Sst. og Nationalmuseet: *På Herrens Mark*, udstillingskatalog 1988, s. 88-91.
- 37 Inge Adriansen: *Werden die Dänen stehen, werden sie aushalten ... Die dänisch-deutschen Kriege von 1848-50 und 1864*, Gerhard Paul, Uwe Danker, Peter Wulf (red.): *Geschichtsumslungen. Sozial- und kulturgeschichtliches Lesebuch Schleswig-Holsteins 1848-1948*, Bonn 1996 og Hans Schultz Hansen: *Demokratie oder Nationalismus – Politische Geschichte Schleswig-Holsteins 1830-1918*, Ulrich Lange (red.): *Geschichte Schleswig-Holsteins von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Neumünster 1996.
- 38 Johs. Nielsen: *1864 – Da Europa gik af lave*, 1987, s. 247f. Her redegøres for episoden med lydighedsnægtelse den 15. april. 1864.
- 39 Sst., s. 349.
- 40 K.V. Nielsen i *Militært Tidsskrift*, 1987, s. 194. Det bør dog understreges, at der også var andre europæiske politikere, som heller ikke formåede at gennemskue Bismarcks politik.
- 41 En kampløs opgivelse af Dybbølstillingen blev af krigsministeren betragtet som en politisk umulighed efter tilbagetrækningen fra Danevirke. Desuden håbede regeringen på at have et bedre udgangspunkt for fredsforhandlingerne på Londonkonferencen, hvis Dybbølstillingen fortsat fastholdtes. Det var disse politiske vurderinger, som stod over de militære vurderinger.
- 42 Jørgen Bøgh (red.): *Sønderjyske Digte og Sange*, 1947, s. 217.
- 43 Sst., s. 157.
- 44 C.F. Allen: *Lærebog i Danmarks Historie*, 10 udg. 1864, s. 216f., 219.
- 45 J.T.A. Tang: *Fædrelands Historie i Smaafortællinger for Folkeskolen*, 3. udgave 1871, s. 160.
- 46 M. Rasmussen: *Kortfattet Lærebog i Fædrelandets Historie til Brug i danske Almueskoler*, 8. udg. 1875, s. 86-90.
- 47 Otto Bache: *Erindringer*, 1964, s. 51.
- 48 Steffen Heiberg: *Nationalt portrætgalleri eller nationalhistorisk museum?, I.C. Jacobsen og Frederiksborg*, 1997, s. 56.
- 49 Mange centrale danske myter beskæftiger sig med den store nabo mod syd, derimod spiller forholdet til den lille nabo mod nord ingen rolle i de centrale tyske myter.
- 50 Thomas Hylland Eriksen: *Kampen om fortiden. Et essay om myter, identitet og politik*, Oslo 1996, s. 109.
- 51 Michael Bregnsbo: *Den danske vej. Om traditionen for den danske konsensuskultur*, *Historie* 1996, s. 311-327.
- 52 »Først når der er nød på færde, kommer jyden ud af døren, men han går ikke ind igen, før han har jaget det onde væk«. Steen Steensen Blicher: *Jyden han æ stærk å sej*. Skrevet på jysk dialekt til et folkemøde i Jylland 1846. *Folkehøjskolens Sangbog*, 17. udgave, 1989, nr. 191. I Agnes Slott-Møllers *Folkevisebilleder* (1923) understreger hun, at hendes maleri af Niels Ebbesen fremstiller ham svarende både til folkevisens billede og Blichers skildring af den jyske folkeejendommelighed.